

ALEVİLİK NEDİR?

Doç. Dr. İbrahim ARSLANOĞLU G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Aleviliğin ne olduğu, gerek Aleviler ve gerekse bu grubun dışında bulunan kişiler ve bilim adamları tarafından tartışılmaktadır. Bu çabalarda genellikle görülen, objektif Aleviliğin ne olduğunu ortaya çıkarmak yerine, kişilere göre Aleviliğin ne olması gerektiği üzerinde toplanmaktadır. Şüphesiz bu tip çalışmaların da yararsız olduğu söylenemez. Ancak bu çalışmalar, sosyal bilim yöntemiyle sosyal gerçeğin araştırılmasından çok, konuya felsefi tarzda bir yaklaşım mahiyetini taşımaktadır.

Bu yazıda, konunun felsefesinin yapılmasından çok çeşitli materyallere ve canlı kaynaklara dayanarak sosyal bir gerçeklik olarak Aleviliğin ne olduğu üzerinde durulacaktır.

En başta **Alevi**, Peygamber ailesi ve taraftarları anlamına gelir (İbn Haldun,1990:579). Ali tarafını tuttukları için bu manada Ali'nin ordu komutanlarından Abbasoğlu Abdullah, Yasiroğlu Ammar gibi sahabeler de Alevidir. Daha Ali'nin sağlığında onu en üstün sahabe, Halifelğe en layık insan sayanlara ve Ali'nin komutanlarından Malik-i Eşter ve Sa'saa gibi kimselere de Alevi denmiştir (Yörükan, 1998:463).

Arapça'da **Alevilik**, Ali'ye mensup, Ali'ye ait anlamlarına gelir. Mezhepler tarihi ve tasavvuf edebiyatında ise, Hz. Ali'yi sevmek, saymak ve her hususta ona bağlı olmak anlamlarında kullanılmıştır. Bu bakımdan Hz. Ali'yi seven, sayan ve ona bağlı olan kimseye "Alevi" denir (Fırlalı, 1996:7).

Ali sevgisinin normal ve kabul edilebilir ölçüsü yanında bunun derece derece Hz. Ali'yi Tanrılığa vardırarak kadar marazi şekilleri de bulunmaktadır. Bu sevgi ve saygı, çok defa "Ehl-i Beyt" sevgi ve saygısı ile bir arada bulunmaktadır. Ev halkı anlamına gelen "Ehl-i Beyt"ten kastedilen, Hz. Muhammed'in ailesi ve soyudur. Rivayete göre bir gün Hz. Muhammed; kızı Fatma, damadı Hz. Ali ve torunları Hasan ile Hüseyin'i hırkasının, abasının altına alarak onları korumuş, şefkat göstermiş ve elini abasının üstüne koymuştur. Bundan sonra kendisi ile 5 kişi olan ocak mensupları, aile üyeleri "Ehl-i Beyt" adıyla anılır olmuştur (Eröz, 1990:33).

Cibali Ocağı Dedesi ve taliplerine göre **Alevilik**; Allah'a kul, Hz. Muhammed Mustafa'ya ümmet, İmam Ali'ye talip olan, Ehl-i Beyt'i seven ve İmam Hüseyin'in yolundan giden topluluğun kabul edip benimsediği inanç biçimidir. Yani **İslamlık** eşittir **Aleviliktir**. Bu tanıma bağlı olan ve yaşamında bunu uygulayan kişi Alevidir (Arslanoğlu,99/12:1 16).

Alevî: Eline, diline ve beline sahip olan, kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi başkasına yapmayan; büyüğüne saygılı, küçüğünü seven, anaya, babaya ve komşusuna saygılı ve itaatkar olan, konuğu Hakk bilip saygıda ve ağırlamada kusur etmeyen; kadını erkeğe eşit gören; 72 milleti bir görüp Yaradan'dan ötürü seven; Allah'ın ademde (insanda) sır olup mekân tuttuğuna ve ademde tecelli ettiğine inanan; her türlü iyiliğin Tanrıdan geldiğine ve her türlü kötü fiilin insanın nefsi nedeniyle insandan olduğuna inanıp iman eden; alçak gönüllü olmayı kendisine düstur edinmiş, başka kişileri kendinden üstün sayan kişidir (a.g.y: 116).

Dede Mustafa Güvenç (1999:42)'e göre **Alevilik**, Kur'an'dan sonra Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'in içtihatlarına öncelik veren, bütün insanlığı kucaklayan ve insanlar arasında ırk,

renk, soy-sop ayrımı gözetmeyen bir İslami yorumdur. Alevilik, İslam dininin bozulmamış şekli olup aynı zamanda Nazenin tarikatı, Muhammed Ali yolu ve erkânıdır.

İsra Suresi 71 .ayette:”Her insan topluluğunu önderleri (imam) ile birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defteri sağından verilirse, onlar, en küçük bir haksızlığa uğramamış olarak amel defterlerini okuyacaklardır” buyrulmaktadır. Alevi inancına göre bu ayet gereği Müslümanların mutlaka bir imama tabi olmaları gerekir. Bunlar Hz. Ali soyundan gelen imamlar olup, günümüzde Türkiye’de bunları takip edenler, Alevi dedeleri olarak kabul edilmektedir.

A. Şiinin Kolları

a. İmamiye

İbn Haldun (1990:579)’a göre Aleviler, Hz. Ali’yi imam diye andılar. Halifenin özelliklerinden olan imameti anlatmak ve mezheplerine göre Ali’nin namazlarda imam olarak cemaata namaz kıldırmağa Ebubekir’den daha layık olduğuna işaret etmek üzere Ali’ye **imam** adını verdiler.

Bundan başka İmamiye, Hz. Muhammed’in vefatından sonra halifeliğin Hz. Ali ve onun Fatma’dan doğma oğullarının hakkı olduğunu kabul edenlerin inançlarına verilen addır. Onlara göre, mümin olmak için imamı bilmek ve tayin etmek şarttır. İmamı bilmek dinin temelidir. Hz. Muhammed, Tanrı’ya ortak koşanlar ile ilgili ayetleri Araplar’a okumak üzere Hz. Ebubekir’i göndermiş ise de Peygambere kendi ailesinden birisini göndermesi vahiy ile emredilince Hz. Ali’yi göndermiştir. Ayrıca Tanrı elçisi, Ali’nin katıldığı bütün gazalarda Ali’den başkasını komutan tayin etmemiştir. Ebubekir ile Ömer’e gazalardan birinde Usame bin Zeyd, diğer bir gazada ise Amr İbn As komutanlık yapmıştır. İmamiye’ye göre bütün bunlar, Hz. Muhammed’in kendisinden sonra Hz. Ali’yi kendisine halef tayin etmiş olduğuna ve kendisinden sonra halifeliğin onun oğullarına geçeceğine işarettir (İbn Haldun,1990:497-499).

İmamet için 4 şartın yerine gelmesi gerekiyor: 1 .İmamın bilim sahibi olması 2. İmamın adaletli olması 3. İmamın ehliyetli olması 4. İmamın akıl sahibi olması. Akıldan kastedilen, iş ve uygulamaya etki edecek derecede duygu ve organlarında kusurlu olmamaktır (a.g.e:486).

İmamiye, hem itikat hem de ibadet ve muamelatta İmam Cafer Sadık’ın görüşlerine dayandığı için buna Caferiyye de denilmektedir. Bunlar 12 imam inancını benimsemişlerdir.

Oniki İmamlar

1. Hz. Ali: Künyesi Ebu’l Hasandır. Ebu Turab, el-Murtaza, Haydar, Esadullah gibi lakapları vardır. Fil yılının 30. senesi Recep ayının on üçüncü (29 Temmuz) günü doğdu. Hz. Muhammed’in amcası Ebu Talib’in oğlu ve aynı zamanda Peygamberin damadıdır (Tercüman, 1987:103). 5 yaşından itibaren Hz. Muhammed’in yanında büyümüştür. Hz. Muhammed’e Hz. Hatice’den sonra ilk inanan, Peygamberin terbiyesi altında yetişen Kur’an ve sünneti en iyi bilen, gerek Hz. Ebubekir ve gerekse Hz. Ömer zamanında kendisine akıl danışılan bir sahabedir (Fığlalı, 1996:238-240).

Hz. Ali, Hz. Muhammed’in Medine’ye göç edeceği gün onun yatağına yatarak müşrikleri oyaladıktan sonra Peygamberin emanetlerini sahiplerine iade edip Hz. Fatma ve annesi Fatma

Binti Esad ile birlikte Medine’ye hicret etti. Hz. Ali, Peygamberin terbiyesi altında

büyüyen, her yönden iyi yetişmiş, özellikle Kur'an ve sünneti, bilimi, helal ve haramı iyi bilen sahabe unvanını kazanmıştır. Ebubekir ve Ömer zamanlarında sahabeler içinde mutlaka kendisinden akıl danışılan bir isim olmuş, tarih ve tabakat kitaplarında "Ebubekir ve Ömer'in Müftüsü" olarak adı geçmiştir. O varını yoğunu fakirlere dağıtan, vefası, cömertliği ve Müslümanların haklarını gözetip korumakla şöhret kazanmış yüce bir şahsiyeti (a.g.e:239-243).

Hız. Muhammed Miraca çıktığında Tanrı kendisine sırlarla dolu nurlu yetmiş bin kelime söyledi. Bunlardan otuz beş binini açıklamakta serbestsin, bunları hayırlı dostlarına ve istediğine söyle, geriye kalan otuz beş binini gizle, buyurdu. Peygamberimiz bu sözlerden bir kısmını kerim ashabına söyledi, geriye kalan sırlarından on binini Hız. Ali'nin kulağına fısıldadı. Hız. Ali, bu metin sırlar ve nurlarla dopdolu olduğu vakit heyecanlanarak ve feryat ederek çöllere gider, başını kuyuların içine sokar, ah vah eder, manalar saçır ve daima: "Perde kalksaydı yakınyım artmazdı" buyururdu (A. Eflaki II,1995:171-172).

Hız. Ali'nin üç yüce adeti vardı. Bunlardan birincisi, eve misafir geldiğinde önüne bal çıkarmak; ikincisi fakir ve zavallılara şalvar giydirmek; üçüncüsü ise, mescitlere çerağ göndermektir. Hız. Ali'nin yakınları bu üç adetin sırrını sorduklarında O buna şu cevabı vermiştir: Fakir misafirlerin ağızları tatlanınca hakkımda dua etmeleri; "insanlar kıyamet gününde çıplak olarak haşrolunacaklar", hadisine göre o günde çıplak olarak dirildiğimde, avret yerimi kapatacak bir şeyimin olması; Yüce Tanrı'nın benim karanlık mezarımı kendi lütfu ile nurlandırması ve beni ışısız bırakmaması için bunları yapıyorum (A. Eflaki I,1995:441).

Alevi inancına göre, Allahü Taala evreni yaratmadan önce Hız. Muhammed ile Hız. Ali'nin nurlarını yarattı ve evreni bu nurların ışığı ile aydınlattı. Tanrı şeriatı Hız. Muhammed'e, tarikatı ise Hız. Ali'ye verdi. Alevi cemlerinde delil uyandırmak amacıyla yakılan çerağ (mum) Hız. Ali'nin nurunu temsil eder ve onun için bu kutsaldır (Bozkurt,?: 157).

Tanrı, Nur Suresi 36. Ayette; "(Bu kandil) bir takım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir. Onların içinde sabah-akşam O'nu tesbih ederler." buyurarak, insanlara bu çerağın ibadet yapılan mekânlarda yakılmasını emretmiştir. Görüldüğü gibi Alevi dergâhlarında yakılan mum, yukarıdaki ayete ve tasavvufi inanca dayanmasına rağmen, bu törenlerin gizli olması ve Sünnilerce mahiyetinin anlaşılabilmesi sebebiyle, zaman zaman mum söndü gibi suçlamalara neden olabilmektedir.

Mevlana'nın rivayetine göre, Hız. Ali bir gün sabah namazına gidiyordu, önünde yaşlı bir Yahudi'nin yürümekte olduğunu gördü. Ali; insanlığı, civanmertliği ve ahlakının yüceliği ile o ihtiyara saygı gösterip onun önüne geçmedi ve arkasından yavaş yavaş yürüdü, fakat sabah namazının birinci rekatını kaçırdı. Bunun üzerine Cebrail Hız. Muhammed'e gelerek kendisini Tanrı'nın gönderdiğini ve bir Yahudi'ye saygı göstermesi yüzünden Ali'nin, yüz senelik ibadetten daha hayırlı olan sabah namazının birinci rekatının sevabından mahrum kalmadığını bildirdi (Eflaki I,1995:285).

Fütüvvet, peygamberlerden Hız. Muhammed'e geldi. Kıyamette her peygamber kendi derdine düşerken O, "ümmetim, ümmetim" diye halkın kaydına düşecektir. Fütüvvet, Hız. Muhammed'den Hız. Ali'ye geçti. Hız. Muhammed: "Ben ilmin şehriyim, Ali kapısıdır ve Ali bendendir, ben Ali'denim, buyurmuştur. Hız. Ali Fütüvvet kutbudur ve 17 kişinin belini bağlamıştır. Bunların başında Selman-ı Farisi gelir. O da Hız. Ali'nin emriyle bazılarının bellerini bağlamıştır. Böylece şedd erkanı (kemberbestlik), Hız. Muhammed, Ali ve Selman vasıtasıyla kurulmuş bir silsile meydana getirmiştir (Arslanoğlu,1977:20).

Bir gün bir dilenci gelmiş ve bir şey istemişti. Peygamber, buna bir şey verin, dedi. Ali kalktı, gitti ve bir dinar, beş dirhem ve bir kap yemek getirdi. Hz. Muhammed sorunca dedi ki: “O istediği zaman içimden bir parça yemek vermeyi geçirdim. Derken hatırıma beş dirhem vermek geldi. Giderken bir dinarım var, onu da vereyim, dedim. Hatırıma geleni ve içimden geçeni vermemezlik edemezdim.” İşte bunun üzerine Hz. Peygamber: “La feta illa Aliy: Ali’den başka er yok” dedi (Arslanoğlu,1977:15).

Hiz. Ali: “Bana ayıplarımı gösteren kimseye Tanrı rahmet etsin. Ben iyi huyumla insanlara galip gelirim, imkanım nispetinde onları ıslah ederim. Bana söylemek düşer, kabul ettirmek benim elimde değildir” demiştir (A. Eflaki II, 1995:59).

Hiz. Ali’nin yolunun şartı 6 olarak kabul edilmektedir: 1.tövbe 2.teslim 3.ölüm 4.takva 5 .kanaat 6.uzlettir (Arslanoglu, 1997:49).

Alevilere göre Hiz. Muhammed’den sonra İslam dini bozulmuştur ve gerçek İslam’ın savunucusu Hiz. Ali’dir. Hiz. Ali, bütün Türkler’de yiğitlik ve kahramanlığın sembolüdür. Alevi toplumunda ise yiğitlerin alplerin bileşimidir. Oğuz gibi yiğit, Dede Korkut gibi bilgedir. Bir çok Alevi köyünde Hiz. Ali’nin Türk olduğuna inanılır. Hiz. Muhammed ile Hiz. Ali, İbrahim Peygamber’in soyundan gelirler (Bozkurt, 1990:106-108).

2. Hiz. Hasan: Hiz. Peygamber’in kızı Hiz. Fatıma ile Hiz. Ali’nin büyük oğullarıdır. Hicretin 2.Yılında doğduğu rivayet edilirse de kaynakların çoğunluğu 625 yılında doğmuş olduğunda birleşirler. Muaviye ile anlaşıttan sonra Medine’ye yerleşti ve burada 10 yıl yaşadıktan sonra Yezid B. Muaviye ile evlendirilmek vaadiyle karısı Ca’de Binti Eş’as B. Kays tarafından zehirlenerek şehit edildi. Baki mezarlığında annesi Hiz. Fatıma’nın yanına gömüldü (Tercüman,1987:163). Doç. İbrahim Sarıçam (1997:297)’a göre Hiz. Hasan, karısının zehirlenmesi yüzünden ölmüş olabileceği gibi, Muaviye ile yapılan savaşta almış olduğu yaralardan da vefat etmiş olabileceğini ileri süreler bulunmaktadır.

3. Hiz. Hüseyin: Künyesi Ebu Abdullah’dır. Lakabı Sıbt (torun) ve Şehid’dir. Hiz. Ali ile Hiz. Fatıma’nın oğullarıdır. Hicretin dördüncü yılında doğmuş (626); 10 muharrem 61/10 Ekim tarihinde Yezid’in ordusu tarafından Kerbela’da şehit edilmiştir. Gerek Hiz. Hasan ve gerekse Hiz. Hüseyin Hiz. Muhammed’in en sevdiği torunlarıdır (Tercüman,1987:104).

4. Ali Zeyne’l Abidin: Künyesi Ebu Muhammed ve Ebu’l Hasan’dır. Lakabı, ibadet edenlerin ziyetisi ve secde edenlerin efendisi anlamına gelen “Zeyne’l Abidin” ve “ Seyyidu’l Sacidin”dir. Babası İmam Hüseyin, annesi son İran hükümdarı Yezdcürd’ün kızı Şehribanu’dur. 5 Şaban 38/6 Ocak 659’da Medine’de doğmuş ve 22 Muharrem 95/17 Ekim 713 tarihinde vefat etmiştir. Medine’de baki mezarlığında gömülüdür (a.g.e:104).

5. Muhammed el-Bakır: Künyesi Ebu Cafer’dır. Lakabı, ilim ve hikmeti yaran, ilmin derinliğine inmiş anlamına Bakır’dır. 3 Safer 57/16 Aralık 676’da Medine’de doğmuş ve 7 Zilhicce 114/28 Ocak 733’de Medine’de vefat etmiş ve babasının yanına gömülmüştür. Babası Ali Zeyne’l Abidin, annesi Hiz. Hasan’ın kızı Ummü Abdullah’dır. O babası Zeynel-Abidin gibi siyasetten tamamen uzak kalmış ve ilimle meşgul olmuştur. Muhammed el-Bakır, bir çok hadis ve fıkıh imamı ile görüşerek fikir alış-verişinde bulunmuş olup, büyük bir hadis bilginidir (Fıglalı, 1996:262).

6. Cafer es-Sadık: Künyesi Ebu Abdullah, lakabı Sadıktır. 17 Rebiülevvel 80/23 Mayıs 699 tarihinde Medine’de doğmuş, 25 Şevval 148/15 Aralık 765 tarihine aynı yerde vefat

etmiştir. Baba tarafından Hz. Ali'ye ve Hz. Fatma vasıtasıyla da Hz. Muhammed'e, ana tarafından ise Hz. Ebubekir'e dayanır. Medine'de bahçeli evinde dersler vermiştir. Kendisinden ders alanlar daha sonra fıkıh ve kelamın gelişmesinde önemli katkıları olan şahsiyetlerdir. Bunlar arasında Ebu Hanife, Malik Bin Enes, Mutezile'nin kurucusu Vasıl B. Ata ve meşhur kimyacı Cabir B. Hayyan bulunur (Fığlalı, 1996:264-265).

Bütün kaynakların ittifakla bildirdiğine göre İmam-ı Cafer Sadık, ihlaslı, sabırlı, cömert, hoşgörülü, yiğit ve heybetli bir kişiliğe sahipti (Tercüman, 1987:43).

İmam-ı Cafer Sadık'ın; Zeydin, oğlu Yahya'nın, torunu Mehdi'nin, onun kardeşi İbrahim ve İsa bin Zeydin öldürüleceklerini önceden haber verdiği için kendisinin kerametlerine inanılmaktadır (İbn Haldun, 1990:505).

7.Musa el-Kâzım: Künyesi Ebu'l Hasan, lakabı Kâzım'dır. 7 Safer 128/8 Kasım 745 tarihinde Mekke ile Medine arasındaki Ebva'da doğmuş, babası Cafer es-Sadık, annesi ise Berberi bir kadın olan Hamide'dir. Siyasetle uğraşmamasına rağmen Abbasi Halifelerinin şüphesini çekmiştir. Bu yüzden Onu Abbasi Halifesi El-Mehdi, Bağdat'a getirerek hapsedti. Daha sonra Harun Reşid önce onu Basra'ya, sonra Bağdat'a nakleder, burada hapiste iken 25 Recep 183/1 Eylül 799 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiş ve Kazımeyn'de Kureys Mezarlığına defnedilmiştir. İmam Musa Kâzım; alim, tasavvuf ehli, yumuşak huylu, cömert ve yardım sever bir zattı (Fığlalı, 1996:266-267).

8. Ali er-Rıza: Künyesi Ebu'l Hasan, lakabı Rıza'dır. 11 Zilkade 148/29 Aralık 765 tarihinde Medine'de doğmuştur. Babası Musa el-Kâzım, annesi Şehd, Neciyye, Necme veya Mersiye adlı bir cariyedir. Ali er-Rıza, bilim ve tasavvuf ehli olması ile tanınmış, babasından hadis rivayet etmiş ve Medine'de Hz. Muhammed'in mescidinde fetvalar vermiş ve hayatının büyük bir kısmını siyasetten uzak geçirmiştir. Ancak Abbasi Halifesi Me'mun, ona kızı Habib'i vererek kendisine veliaht tayin eder. Bu olay Bağdat'ta tepki uyandırır ve halifeye karşı ayaklanarak Memun'un amcası İbrahim B. Mehdi'ye biad ederler. Me'mun bir ordu ile Bağdat'a gitmek üzere yola çıkar yanına Ali Er-Rıza'yı da alır. Ordunun Tus şehrine varışında fazla miktarda üzüm yemiş, taraftarlarına göre de Ali.B. Hişam tarafından verilen bir narı yiyerek zehirlenmiş ve 3 gün sonra bir hastalıktan 29 Safer 203/5 Eylül 818 tarihinde vefat etmiştir. Buna çok üzülen Me'mun, cenaze namazını bizzat kendisi kıldırır ve 1 yıl önce ölen babası Harun Reşid'in gömüldüğü Tus şehrinin Senabad köyüne, babasının türbesine defneder. Daha sonra burası Meşhed adıyla büyük önem kazanır (a.g.e:267-269).

9.Muhammed et-Taki: Künyesi Ebu Cafer, lakabı Taki'dir. Bazen Cevad ve İbnu'r-Rıza da denilir. 15 Ramazan 195/11 Nisan 811 tarihinde Medine'de doğmuş ve 30 Zilkade 220/25 Kasım 835'de Bağdat'ta ölmüş ve Kazımeyn'de defnedilmiştir (Tercüman,1987:104).

10.Ali en-Naki:Künyesi Ebu'l-Hasan'ül-Askeri, en meşhur lakabı, El-Hadi ve En-Naki'dir. Babası Muhammed El-Cevad (et-Taki), annesi mağripli bir cariyeye olan Semane'dir. 2 12/7 Mart 828'de Medine civarında doğmuştur. En-Naki, Medine'ye yerleşir ve orada bilimle uğraşır. Zamanla Ehl-i Beyt taraftarlarının çok olduğu Irak, İran, Mısır gibi yerlerden çok sayıda insan ondan ders almaya gelirler. Halife El-Mütevekkil, evinde çok sayıda insan toplandığı ve silahların bulunduğu ihbarı üzerine evinde arama yaptırır. Eve gelenler onu kibleye dönmüş ibadet yapar halde bulurlar. Halife El-Mütevekkil onu Samarra'da ikamete mecbur eder. Orada 20 yıl 9 ay yaşadı ve 3 Recep 254/28 Haziran 868 tarihinde vefat etti ve Samarra'da evine gömüldü (Fığlalı, 1996:270-271).

12.Hasan el-Askeri: Künyesi Ebu Muhammed, lakabı; Hadi, Er-Refik ve Ez-Zeki'dir. Samarra'da El-Asker adlı bir mahallede oturduğu için El-Askeri'dir. 8 Rebiul'ahir 232/2 Aralık 846 tarihinde Medine'de doğmuştur. Hasan El-Askeri babası ile birlikte 2 yaşında iken Samarra'ya gelmiş ve orada yetişmiştir. Kendisinin Hintçe, Türkçe ve Farsça dillerini bilen bilgin bir şahsiyet olduğu rivayet edilir. Bilginliğinin yanında kerem sahibi, bağışlayıcı ve sakin bir tabiata sahipti ve 8 Rebiulevvel 260/2 Ocak 873 tarihinde vefat etmiş ve babasının yanına gömülmüştür (a.g.e:27 1-272).

13.Muhammed el-Mehdi: Künyesi Ebu'l Kasım, lakabı Muntazar, Huccet, Sahibu'z-Zaman ve Mehdi'dir. 15 Şaban 255/30 Temmuz 869 tarihinde doğmuştur. Şiilere göre babası Hasan el-Askeri'nin vefatından sonra gizlenmiştir ve halen sağdır. Kıyametten önce ortaya çıkarak zulümle dolmuş dünyaya adaleti getirecektir (Tercüman, 1987:104).

Alevi inancına göre, Cenab-ı Allah, evreni yaratmadan yüz bin sene önce Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin nurlarını yarattı. Sonra evreni yarattı ve yedi kez çeşitli yaratıkları (Dev kavmi, Peri kavmi, Cin kavmi) yarattı ise de kendini bildirip açığa vuramadı. Sonra kendi sıfatı üzerine Adem'i yarattı ve böylece Ademle zahirleşti ve bilindi, daha önce yaratmış olduğu Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin nurlarını Adem'in beline koydu. Sonra Adem'den Havva'yı yarattı. Ademle Havva'nın evlenmesiyle 124 000 peygamber ve 4444 veli geldi. Yukarıda adı geçen nurlar nesilden nesile geçerek en son Abdül'Muttalib'e kadar geldi. Onda ikiye ayrılarak birisi oğlu Abdullah'a diğeri ise oğlu Ebu Talib'e intikal etti. Abdullah'tan geçen nur, peygamberlerin sonuncusu olarak Hz. Muhammed'de zahirleşti. Ebu Talib'e geçen nur ise Hz. Ali'de velilerin şahı olarak zahirleşti. Sonra Hz. Ali ile Hz. Fatım'nın evlenmesi ile bu iki nur, Hz. Hasan ve Hüseyin'de birleşti. Bu nur sırasıyla 12 imamlara geçerek en son Mehdi'de kaldı. Mehdi mağarada kaybolduğu için halen onda yaşamaktadır. Mehdi tekrar dünyaya gelip dünyayı düzelttikten sonra tekrar Allah'a dönecektir (Bozkurt,?:1 8-19).

Mehdinin dünyaya dönerek kötülükleri önleyeceği ve dünyayı düzeltereği inancı Sünni bilim ve tasavvuf adamı olan Erzurumlu İbrahim Hakkı tarafından da kabul edilmekte ve **Marifetnâme**(s.5 1) adlı eserde bu durum şöyle dile getirilmektedir: “Kıyamet alametleri gizli ve açık olarak ikiye ayrılır. Açık alametlerden altıncısı, Hz. Muhammed soyundan Mehdi'nin çıkıp 40 yıl adalet üzere gidip Hz. İsa'yı bulmasıdır.

b. Zeydilik:Hz. Peygamberden sonra Ali ve sırasıyla Hasan, Hüseyin ve onun oğlu Zeynelabidin ve onun oğlu Zeyd bin Ali'nin imamlığını kabul edenlere Zeydiyye adı verilmiştir (İbn Haldun,1990:505). Zeyd, Ehli Beyt içinde Hz. Hüseyin'den sonra Emeviler'e karşı harekete geçen ilk kimsedir. Fakat adamları O'nu terk etmiş ve 400 askeri ile savaştıktan sonra atılan bir okla 740 yılında şehit olmuştur. Adamları onu küçük bir nehir yatağına gömdüler, fakat bazı köleler onun kabrini Emevi ordusu komutanı Yusuf Bin Ömer'e gösterdiler. O kabri kazdırarak cenazeyi çıkartıp çıplak olarak astırdı ve sonra cesedi yaktırıp küllerini Fırat nehrine attırdı (Mutlu, 1994:211-212.)

İmam-ı Azam, “Eğer insanların onun dedesini (Hz. Hüseyin) yalnız bıraktıkları gibi, onu da yalnız bırakmayacaklarını bilseydim, onunla birlikte cihada katılırdım. Çünkü O hak imamdır. Ancak bu düşünce ile ona sadece para yardımında bulundum”, demiştir. İmam-ı Azam,

Zeyd'e on bin dirhem göndermiş, bunu öğrenen Emeviler, İmam-ı Azamı sıkı bir kontrol altında tutmuşlardır (a.g.e:2 11-212).

Zeydilere göre Hz. Muhammed isim ve şahıs belirtmek suretiyle bir imam vasiyet etmemiştir. Ancak İmam, vasıfları itibariyle bilinebilir. İmamda bulunması gereken vasıflar, Haşimi, vera sahibi, muttaki, alim ve cömert olması ve imametini ilan ederek ortaya çıkmasıdır. Bu vasıfların Hz. Ali'de bulunması nedeniyle bu kişi Hz. Ali olmalıdır. Ayrıca sahabenin en üstünü Hz. Ali'dir. Buna rağmen Zeydiler, ilk üç halifeyi meşru saymışlardır (Tercüman,1987:223). Zeydiler, amelde birkaç mesele dışında İmam-I Azam Ebu Hanife'nin görüşlerini benimserler (Mutlu, 1994:209).

Zeydilerde ermiş, yiğit ve cömert olmayanlar imam olamazlar. İmam olmak için mutlaka Hz. Fatıma'nın evlatlarından olmak şarttır. Bütün bunlara rağmen imamlık babadan oğula geçmez, bunun için seçim yapılmaktadır. Onlara göre iki değişik bölgede iki imamın bulunmasında bir mahzur yoktur (Tai,1998/6:146). Fatma evladından seçilecek olan imamın bilgin, zahit, civanmert, bahadır olmasını, kendisinin biada çağırmasını ve zuhurunu şart koşarlar (İbn Haldun,1990:499).

Zeydilere göre imanın iki temel dayanağı vardır: Bunlardan birincisi, imanın doğrudan bir bilim olduğudur. İkincisi ise bu imanı açıkça ikrar gereklidir. İmanın uygulama biçimleri şunlardır: Allah'ın isteklerini bilmek, helal olanları haramdan ayırmak, yasakları öğrenmek. Allah'ın insanoğluna verdiği emirleri yerine getirmek, adam öldürmek ve zina yapmaktan kaçınmaktır (Mutlu, 1994:146).

c.Rafizilik: Emevi komutanı Yusuf bin Ömerle savaşıcağı sırada Zeydi, terkedenlere, Arapça terkedenler anlamında Rafizi denildi. Rafiziler, şianın aşırı uçlarından olup Hz. Ali'yi İlah olarak görürler (a.g.e:228-229)

İsmail Mutlu'ya (1994:229) göre, Hz. Muhammed hadislerinde Hz. Ali'ye bir grubun aşırı sevgi, bir grubun da aşırı düşmanlık sebebiyle helak olacağını bildirdi. Bunlardan birincisi Rafiziler, ikincisi Haricilerle Emevilerin Nasibi denilen koludur

d.İsmailiyye: Şiilerden bir grup Cafer Sadık'ın oğlu Musa Kazım'ı tanıırken, diğer bir grup ise Cafer Sadık'ın büyük oğlu İsmaili imam olarak tanırlar, İsmailiye Ortadoğu'nun eski dinleri ile Yeni Platonculuk'tan derledikleri ve Batınlık denilen bir akidenin temsilcisi olmuşlardır. Onlara göre namaz imamı sevmektir, hac ise imamı ziyaret etmektir. Oruç ise imamın sırrını açığa vurmaktan korunmaktır. Zina Batını sırları açıklamaktır. Adem Hz. Ali, şeytan ise Ebubekirdir. Ebubekir Ali'ye secde et denildiği halde secde etmemiştir. Anadolu Alevileri, İmam-ı Cafer Sadık'ın oğlu Musa Kâzım'ı İmam olarak kabul eden gruptandır (a.g.e:214-216).

e.Dürzilik: Şiiliğin İsmailiye kolundandır. Onlara göre El-Hakim Allah, Hamza ise peygamberdir. Dürziler İslamın 5 şartını iptal etmişlerdir (a.g.e:222).

Buhara'lı bir Türk olan (407/1016) tarihinde Mısır'a gelen Neştekin Er-Dürzi adında birisi ortaya çıkar. Neştekin, El-Hakim'in görüşlerini kendi lehine propaganda eder ve kendisini "yol gösterenlerin efendisi" olarak tanıtır. Neştekin aşırı fikirlerinden dolayı 510 tarihinde öldürülür. Sonra Hamza çevreye dailer göndererek herhangi bir ibadet zorunluluğu olmayan manevi bir inanç için taraftar toplamaya çalışır (Tercüman,1987:53-54).

Dürzi toplumu akıllılar ve cahiller olmak üzere iki gruba ayrılır. Akıllılar, din işlerini bilen kişilerdir. Bunların özel kıyafetleri vardır, sigara ve şarap içmezler. Söze sadakat, şehvetten kaçınma, haram yememe, insan öldürmeme ve fasıklık, hırsızlık, zina ve riya gibi davranışlardan kendilerini alıkoyma bunların zorunlu görevlerindedir. Akıllıların önderleri,

akıllıların üstünde bir tabakadır. Bunların en önemli özellikleri, uzlette yaşamak ve kutsal Dürzi eserlerini kopya etmektir (a.g.e:54).

Cahiller, Dürzilerin ikinci tabakasını teşkil eder. Bunlar Dürzi eserlerin aslını değil de şerhlerini okumaktan başka bir şey yapacak değildir. Bunlar sigara içebilir, refah içinde yaşabilir, dünya zevklerini tadabilirler. Dürzilik 4 esasta özetlenebilir: 1 .ElHakim'i Allah bilmek 2. Emri tanımak ki, bu da Hamza b. Ali'dir. 3.Hududu tanımak. Bunlar Hamza ile beş vezirdir. 4.Yedi esası bilmektir: Kelime-i şahadet, namaz, oruç, hac, zekat, cihat, velayet yerine konan yedi vasiyettir (a.g.e:54).

Dürziler'e göre ahiret, cennet, cehennem, arş, kürsi, hesap, ceza ve mükafat gibi şeyler hep bu dünyadadır (a.g.e. :56)

B. Anadolu Aleviliğinin Oluşmasını Etkileyen Akımlar

Anadolu Aleviliği, Batınlık, Yesevilik, Haydarilik, Kalenderilik Hurufilik, Yunan felsefesi, tasavvuf gibi akımlarından ve Yunan felsefesi, Şamanizm gibi inanç ve kültürlerden etkilenmiş bir düşünce ve inanç sistemidir. Bunun dışında Yahudilik, Hıristiyanlık, Budizm, ruh göçü, paganizm gibi inanç ve kültürlerin de etkisinde kalmıştır. Çünkü her inanç ve kültür eski kültürü tamamen silip yerine tamamen yeni bir kültür ikame edemeyeceği gibi komşu olduğu inanç ve kültürlerden de ister istemez etkilenecektir.

1.Batınlık: Her zahirin (açık) bir batını (gizli) olduğunu ve Kur'an ile hadislerin ancak tevil (yorum) ile anlaşılabilceğini ve bunun da masum imam tarafından ve onun yolundan yürüyenlerce bilinebileceğini iddia eden fırkalara denir. Nasıl yumurtanın işe yarayan kısmı kabuğu değil de içi ise, aynen onun gibi Kur'an ve hadislerin de görünen ve ilk anda anlaşılın kısmı değil asıl batını manası değerli ve gereklidir (Tercüman,1987:36).

Kur'anın biçime bağlı yorumu tefsir iken tevil, bu açıklamanın özünü göstermektir. Tevil, batının karşılığıdır. Tefsir şeriatı, tevil ise hakikatı gösterir. Vahiy, Peygamberle sona ermiş, fakat ilham ile keşif yolu ile bilme olgusu devam edecektir. Keşif yolu ile gizli olan, örtülü bulunan gerçeğe ulaşmayı engelleyen sebepler yok edilir (Zelyut, 1992:37).

2.Yesevilik: Ahmet Yesevi (öl. 1166) tarafından kurulan ilk Türk tarikatı olarak bilinir. Ahmet Yesevi'nin şöhreti bütün Türkistan, Maver'a'ünnehir, Horasan ve Harezmi'ye yayıldı. Zamanında zahir ve batın ilminde herkesten üstündü ve müritlerine bu bilimlerini anlatıyordu. Bütün vaktini ibadet ve taat ile geçiriyor, boş vakitlerinde de kaşık ve kepece yontarak geçimini sağlıyordu (Köprülü, 1984:32).

Yesevilik, Türk kültürünü İslami açıdan, İslam'ı Türk kültürü açısından yorumlamış ve İslam'la Türk ruhunun bütünleşmesinde çok önemli rol oynamıştır(Bıçak, 1999:66). Yesevilik başlangıçta Seyhun havlisinde, daha sonra bütün Türkistan'da hızla yayılıp yerleşti. Zamanla da Seyhun'un ötesindeki bozkırlara kadara genişledi. Moğol istilasından sonra Horasan, İran ve Azerbaycan Türkleri arasında rağbet gördü ve XIII. Asırda Yesevi dervişleri vasıtasıyla Anadolu'ya geçti. Anadolu'da en önemli Yesevi dervişleri Hacı Bektaş Veli ve Sarı Saltuk idi (A.Yesevi. 1991:45).

Ahmet Yesevi'nin sağlığında 99 bin müridi olduğu ve bunları Türk dünyasının her yerine göndererek İslam'ın yayılmasına hizmet ettikleri söylenir. Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmeti, Kıpçaklar yani Kuzey Türkleri, Türkmenler, Azeriler, Batı Türkleri yani Anadolu ve Rumeli gibi Türk dünyasının geniş alanlarında etkili olup edebi nüfuz kazanmasını

başarabilmiştir (Köprülü, 1984:176).

Ahmet Yesevi, Türkistan'da Hz. Muhammed'den sonra en yüce kişi olarak kabul edilir. O toplumda ve dergâhta kadın ve erkeğin birlikteliğini savunmuştur (Kışlalı,1997:167). Ona göre erkek ve kadın bir ehl-i hak meclisinde birleşerek beraber zikir ve ibadete devam etseler bile, Hak Taala, onların kalplerindeki her türlü kin ve düşmanlığı yok etmeye muktedirdir (Köprülü, 1984:34). Bu inanç Türkiye'deki Alevi topluluğunca benimsendiği için, cem törenlerinde kadın-erkek birlikte zikir yapılır.

Ahmet Yesevi, bir bilim dili olması dolayısıyla Arapça ve Farsça'yı gayet iyi bilmesine rağmen Arap ve Acem dili hastalığına yakalanmamış, göçebe Türkler'e Türkçe ile hitap etmiş ve öz Türkçe şiir, nefes, hikmet ve ilahiler söylemiştir.

Ahmet Yesevi'yi meşgul eden tek şey, halkı irşat ederek doğru yola yöneltmektir. Onun tavsiye ettiği başlıca şeyler şunlardı: Erenlerin sözünü dinlemek, Kur'an ve hadislerin hükümlerine riayet etmek, şeriatla tarikatı bağdaştırmak, züht ve takva esaslarına bağlı kalmak, dünyanın süsüne, malına ve şöhretine bağlanmamak, riyazat ve mücahade yolunu açık tutmak. O ayrıca aşk yoluna girmenin çok zor olduğunu, aşk yolunun faziletli, feyizli fakat çilelerle dolu olduğunu belirtir. Yesevilik'te coşkun, taşkın bir ruh hayatını teşvikten çok, temkinli ve ölçülü davranışlar tavsiye edilir (Tercüman, 1987:215).

Yesevilik'te tarikat adabı şunlardır: İki dizi üzerine çöküp tevazu ve edeple oturmak. Kendini herkesten alçak görmek. Herkesi kendinden daha faziletli bulmak. Şeyh ve azizlerin huzurlarında edepli ve sessiz durmak ve onların meclislerinde izinsiz konuşmamak. Şeyhinin ve başka şeyhlerin velilik sırlarını ve keramet rumuzlarını açıklamayıp saklamaktır (a.g.e:216).

Ahmet Yesevi'nin yanında eğitim gören öğrencileri bir gün kendisinden icazet isterler. Ahmet Yesevi ücret olarak her sene birer çinik darı getiren öğrencilerinden bu darı yığını üzerinde ve yığını hiç bozmadan iki rekat namaz kılanın icazete hak kazanacağını söyler. Öğrencilerden hiçbirisi bunu başaramaz. Orada olmayan Hacı Bektaş Veli geldiğinde bunu öğrenir ve darı yığını üzerine seccadesini atarak iki rekat namaz kılar. Bunun üzerine Ahmet Yesevi'de bulunan Hz. Ali'nin hırkası gelip kendiliğinden Hacı Bektaş Veli'nin sırtına geçer. Seccade ortaya açılıp sofraya serilir, taç başına konar, çerağ alevlenir. Ahmet Yesevi, dut ağacından alevlenen çerağı tutup attığında Horasan'dan Kırşehir'deki Hacı Bektaş Tekkesi'ne düşer. Tekkedeki bir tarafı yanık dut ağacı budur. Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş'a "Biz senin nasibini Anadolu'da verdik, git o memleketi irşat et"der (Er, 1994:40).

Yesevi'nin kabri hala önemli bir ziyaret yeridir. Türbesi bir hankah ilavesi ile Timur tarafından yeniden yaptırılmıştır. Menkıbeye göre Ahmet Yesevi, Hz. Muhammed 63 yaşında vefat ettiği için bu yaştan sonraki ömrünü yer altında bir hücreye çekilerek orada geçirmiştir (Tercüman, 1987:16).

3.Melamilik: Kelime olarak kötölemek, azarlamak, serzenişte bulunmak ve kınamak anlamlarına gelir. Tasavvuf ıstılahı olarak, yaptığı iyilikleri gösteriş endişesi ile gizlemek, yaptığı kötülükleri nefsiyle mücadele etmek için açığa vurmaktır. Başka bir ifade ile ruhsal hayattan kaynaklanan halleri saklamak, nefisten kaynaklanan davranışlara karşı koymak veya onların aksini yapmaktır (Tercüman, 1987:137).

Melamilik'in doğuşunda ve gelişmesinde Arapların kendilerini diğer ırklardan üstün görmelerinin, Emevilerin Arap olmayanlara mevali (köle) adını takmalarının ve Abbasilerin

Hz. Ali evladını kendilerine düşman saymalarının rolü olduğu kabul edilmektedir. Arap

hakimiyetinin getirdiği dini baskı diğer kavimleri rahatsız etmiş ve Melamilik akımını güçlendirmiştir. Horasandan başlayan Melamilik, Nişabur, Herat ve Kabil’de yayılmıştır. Türkmen ileri gelenlerinden Muhammed Maşuki Tusi, Süleyman Türkmani ve Ali Abu gibi kimseler, Melamilik’in Türkmenler arasında yayılmasına yardımcı olmuşlardır. Horasan erenleri, Alp erenler ve fütüvvet ehli gibi deyimlerle anlatılanların Melamilikle ilişkili olduğu ileri sürülmüştür (Güner,?:49-50).

Melamilik, bir tarikat olmadığı gibi, bir yaşayış biçimi, İslamiyet’in hayata uygulanmasında değişik bir yorumdur. Bu yönüyle bir tepki hareketidir. Zamanla tarikat; tekke, zaviye, dergâh ve özel kıyafetler ve zikir toplantıları ile kurumlaşmış ve halktan kopmuştur. Bazılarına göre işte Melamilik buna bir tepki olarak doğmuştur. Tasavvuf ve tarikat Tanrı’ya ulaşmak için bir yol ise, bu bir takım gösterişli merasimler ve halktan kopuk bir imtiyazlı sınıf oluşturmakla mümkün olamazdı. İşte gittikçe katılaştan bir takım şekli davranışlar ve gösterişli zikirlerle dönüşen tarikat olayına Melamiler karşı çıkmışlardır. Onlara göre, Allah’a bir takım özel kıyafetler, törenler, adet, anane ve zikir meclisleriyle kavuşmak mümkün değildir (Güner,?:45).

Allah’a ulaşmak ancak Hakk’a bağlanmak, toplum içinde yaşayarak halka hizmet etmek, alçak gönüllülük ve aşkla gerçekleşebilir. Bunun için tekke ve zaviye gibi özel yerler de gerekli değildir. Çünkü özel yer ve özel kıyafetlerde riya tehlikesi vardır. Bu da ihlasın zıddıdır. Bu şekliyle Melamilik tasavvuf hayatını şekle ve dış görünüşe kurban etmek isteyen tasavvufa karşı şiddetli bir reaksiyonu ifade etmektedir (Tercüman, 1987:137).

Melamilerde zaviye, tekke, dergâh ve hangâh gibi tarikat durakları yoktur. Zikri de merasimden saydıkları için bundan vazgeçmişler, zikri Tanrıyı düşünmek, O’nun kudretini ve büyüklüğünü anmak ve idrak etmeye çalışmak şekline dönüştürmüşlerdir. Melamiler, halk gibi çalışarak kazanmak, kendi el emeği ile geçinmek istemişler; şeyh, derviş, hoca gibi sıfatların ardına saklanarak başkalarının sırtından geçinmeyi doğru bulmamışlardır (Güner,?:46).

Özet olarak Melamet, Hakk’ın hizmetinde olmak, halka saygılı davranmaktır. Melamilik çok defa Kalenderilik’le birlikte anılır (a.g.e: 50).

5.Kalenderilik: Kalenderilik, Nakşibendi tarikatı büyüklerinden Seyyit Celali Buhari tarafından kurulmuştur (a.g.e:50).

Kalender; kayıtsız, laubali, dünya ile alakayı kesmiş, Allah’a yönelmiş gibi anlamlara gelir. Kalenderiliğin en önemli özelliği saç, sakal, bıyık ve kaşların tıraş edilmesidir. Bu tavırda insanların kınanmasını çekme amacı vardır. Esasen Kalenderiye, Melamilikten doğmuş bir tasavvuf hareketidir, fakat ikisi arasında belli farklılıklar vardır: Melami ibadetleri gizler, Kalenderi adetlere karşı çıkar, onları tahrip eder. Melami, halk gibi giyinir, Kalenderi ise bu işe ilgi göstermez, onun amacı “hoş gönül” olduğu için kendisinin tanınması veya tanınmaması onu hiç ilgilendirmez Ayrıca Kalenderiler, farz ibadetlerin dışında ibadet yapmazlar (Tercüman, 1987:126,137).

6.Haydarilik: Haydar Farsça’da arslan demektir. Esadullah yani Alah’ın arslanı denilen Hz. Ali hakkında kullanılır. Hz. Ali hakkında meşhur olduğundan İranlı’lar Ali yerine Haydar kelimesini kullanmışlar ve dilimize Farsça’dan geçmiştir. Haydarilik, Hz. Ali’yi seven vetarikata mensup olan manasına gelir.Kalenderiye’ye bağlı olarak 13 .Yüzyılda kurulan tarikatın adıdır (Tercüman, 1982:259).

Haydarilere göre Ali, göktedir ve gök bir semboldür ve Mana (Ali)'nın bulunduğu yerdir. Güneş Muhammed'i, ay ise Selman'ı temsil eder. Ali aynı zamanda Muhammed'i temsil eden güneşte oturmaktadır. Bu yüzden onlara Şemsi denir. Ali ile Muhammed tezahür olarak aynı olmakla beraber nur itibariyle birleşmişlerdir. Haydariliğin, aynı zamanda XV. Asırda yaşamış olan Şeyh Haydar Ali tarafından kurulduğuna da inanırlar. Bu ikinci kol Yunus El-Kilazi (101 1/1602)'ye bağlıdırlar. Onlara göre ay Ali'nin yeridir, güneş ise Muhammed'dir ve gök Selman'dır (Tercüman, 1987:161).

7.Hurufilik: Fazlullah Hurufi tarafından H.800 (1398)'de Horasan'da kurulan bir mezhep ve tarikattır. Hurufilik, evreni sadece harflerden ibaret görmektir. Bu tarikata göre kainattaki her şey 32 harfe dönüştürülebilir. Hurufilik, Allah'ın ve kainatın belli başlı özelliklerinin tarikatın kurucusu Fazlullah'ın zatında tecelli ettiği inancına dayanır. Bu inanışa göre, evrende Allah'tan başka bir varlık yoktur. Ulu Tanrı, "Ben bir gizli hazineydim, bilinmek ve tanınmak istedim, bu yüzden evreni yarattım" şeklindeki kutsi hadis gereğince kendisini önce kelimeler (söz) suretinde ve harflerle gösterir. Evrendeki her şey harflerden meydana gelir. Fazlullah'ın iki halifesinden birisi olan Seyyid Nesimi, Bağdat'ta derisi yüzülerek feci şekilde öldürülmesinden sonra bu bölgeden başlayarak Anadolu'ya hızla yayılmaya başlar. Anadolu'da Hurufilik, Timur'un Yıldırım Bayezit'i esir edip Anadolu birliğinin dağılmasından sonra Alevi Türkler arasında hızla yayıldı (Tercüman,1982:273).

Hurufilik'te İran'ın kültür özelliklerini bulmak mümkündür. Fazlullah Hurufi, dini dil olarak Arapça'nın yerini Farsça'nın almasını istiyordu. Onun eseri olan Cavidname yeni bir Kur'an gibi görülmekteydi. Farsça'nın Arapça'dan üstün olduğu iddia edilmekteydi. Ayrıca Alıncak'ı ziyaret Mekke'nin yerini almıştı (Türkdoğan,1999:240).

8.Bektaşilik (Hacı Bektaş Veli): Burada üzerinde durulacak olan konu, tarihsel gelişim içinde oluşan Bektaşilik değil, kısaca Hacı Bektaş Veli'nin kişiliği ve tasavvufi inançlarıdır.

Hacı Bektaş Veli, İran'ın kuzeydoğusunda Horasan eyaletinin Nişabur kentinde doğmuştur. Horasan hükümdarı II. İbrahim'in oğludur. Annesi Şeyh Ahmet adlı Nişabur'lu bir bilginin kızı Hatem Hatun'dur (Yılmaz,1999:31). Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Miladi 1210-1220 yılları arasında doğduğu kabul edilmektedir (Gülşan,1975:10).

Bektaşî an'anelerine göre Hacı Bektaş Veli, Ahmet Yesevi'nin halifelerindendir. Bir rivayete göre de Hacı Bektaş Veli, Ahmet Yesevi'nin halifelerinden Şeyh Lokman Parende'nin müridi idi. Anadolu evliyasından Geyikli Baba, Abdal Musa ve Horoz Dede de Ahmet Yesevi'nin halifeleri arasında sayılmaktadır (A.Yesevi. 1991:45-46).

Hacı Bektaş Veli, hocasından pozitif ve dinsel bilimleri öğrenmeye başlayınca zekâsı ve bilim öğrenme yeteneği hemen fark edilmişti. Çünkü bir konuyu öğrenmek için arkadaşları günlerce beklerken o konuları kısa sürede anlıyor ve diğer konulara geçmek istiyordu. Öğrenimini tamamladıktan sonra Allah'la baş başa kalmayı tercih ederek yalnız olarak bir yere çekilmişti. Ahmet Yesevi Hazretleri ile görüşmüş, Ahmet Yesevi ona; "Senin için Sulucakarahöyük'ü vatan olarak seçtik", diyerek onu Anadolu'ya göndermiştir (Yılmaz,1999/10:3 1).

Hacı Bektaş Veli buna uyararak önce Necef'e giderek Hz. Ali'nin kabrini ziyaret etti ve 40 gün o ulu kişinin yanında kaldı. Bu süre içinde her zamandan fazla ibadet yaptı ve Allah'ı andı. Oradan Mekke'ye geçerek haccını yaptı ve Medine'ye giderek Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret etti. Oradan ayrıldıktan sonra 40 gün kadar Şam ve Kudüs'te kaldı. Oradan Halep'e gelerek Bustan mevkiinde bulunan Ashab-ı Kehf'in mağarasını ziyaret etti. Sonra

Sulucakarahöyük'e gelinceye kadar yolda rastladığı bütün türbe ve yatırları ziyaret etti ve 1433 yılında Orhan gazi dönemindeki ölümüne kadar burada insanları aydınlatma ve öğretme görevini sürdürdü (Yılmaz, 1999/10:31-32).

Hacı Bektaş Veli, Hıristiyanlığın çok yaygın olduğu bir bölge olan Sulucakarahöyük'e yerleşti. Bugün yer altı kilise kalıntılarından da bu durum anlaşılmaktadır. Bu bölgede insanları irşat etti ve gayri Müslimleri de sevgi ile İslam dinini çağırarak onların bu dine inanıp benimsemelerini sağlamış böylece Anadolu'nun Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Bundan başka Hacı Bektaş Veli, dedelik örgütünü kurarak Türk boylarını birbirine bağladı ve bugün için bile hayranlıkla baktığımız muazzam bir dayanışma ve sosyal kontrol mekanizmasını geliştirdi. Ayrıca Bektaşilik tarikatını kurarak soydan Alevi olmayan insanların manevi eğitimlerini üzerine aldı. Böylece kendisinden feyz alan bütün insanları ahlak bozukluklarından kurtararak topluma ve insanlığa faydalı olgun birer insan olarak yetiştirmeye çalıştı.

Hacı Bektaş Veli, Arapça ve Farsça'yı bilmesine rağmen Türklük bilinci ile Türkçe yazan buna karşılık edebiyat, geometri, astronomi gibi pozitif bilimlerden haberdar olan (Eğri,99/10:184) aydın bir erendi, İrene Melikoff'un iddia ettiği gibi O bir meczup değildi.

Hacı Bektaş Veli, sade yaşayan, samimi, yapmacıksız bir insandı. Bütün yaratıkları severdi. Aynı zamanda alçak gönüllü, ciddi ve hiçbir zaman kutsal liderlik taslamamıştı. Saygılı, terbiyeli, güler yüzlü idi. O vücudunun ve giyim eşyalarının tertemiz olmasına çok dikkat ederdi. İyilik yapmak başlıca isteği idi. Kendisi de hoşgörü örneği idi. Kimsenin ayıbını, kusurunu görmez, yüzüne vurmazdı. "Gördüğünü ört, görmediğini söyleme derdi (Sümer, 1975:4-6).

Hacı Bektaş Veli, bilimi, yıldızlara benzetir. Nasıl insanlar gökte yıldız olmadığı zaman karanlıktan yolu bulamazlarsa, akıl ve bilim marifeti olmayanlar da Hakk'dan yana olan yolu göremezler. O, bilim büyüklerini ana ve babadan daha değerli bulur (Eğri,99/10:183).

Hacı Bektaş Veli, çalışmayı teşvik etmiş "Gündüz şevk ile dünya işine, gece aşk ile ahiret işine sarıl" buyurmuştur (Noyan,98/5:56). Alevi cemlerinin gece yapılmasının sebebi bu olsa gerektir. Çünkü Aleviler gündüz dünya işi ile meşgul olup cem törenlerini genellikle gece veya tatil günlerinde yaparlar.

Hacı Bektaş Veli'ye göre cömertlik dörttür; mal cömertliği beylerindir, zenginlerindir. Ten cömertliği, zahitlerindir. Can cömertliği, aşıklarındır. Gönül cömertliği ise ariflerindir (a.g.y:57).

Rıza Zelyut (1990:6)'a göre Karamanoglu Mehmet Bey'in 1277 yılında Anadolu'yu işgal etmesi ve burada "Bundan sonra devlet dairelerinde evlerde, sokaklarda, Türkçe'den başka dil kullanılmayacaktır. Aksi hareket edenler, idam olunacaktır", fermanını yayınlanmasına Türkçe bilincini uyandırdığı için Hacı Bektaş Veli etkili olmuştur. Yine Zelyut'a göre, Hacı

Bektaş Veli'nin (1240) Babailer İsyanı lideri olan Baba İshak'ın halifesi olduğu, görüşü geleneksel bilgilere uymaz. Çünkü Hacı Bektaş düşüncesinde, bir şeyhin bir komutana mürit olması mümkün değildir.

Alevi inancına göre Hacı Bektaş Veli, öldükten sonra kendi cenazesini kendisi

yıkamıştır. Hacı Bektaş Veli bir gün Sarı İsmail'i çağırdı ve ona şunları söyledi: “ Bugün günlerden Perşembe ve ben bugün ahirete göçeceğim. Ben ruhumu teslim edince sen kapıyı ört ve dışarı çık. Çile Dağı tarafını gözle, oradan bir boz atlı gelecek ve yüzüne yeşil örtü takmış olacak. Bu zat atını dışarıda bırakacak ve içeri girip bana “Yasin” sure sini okuyacak. Attan inince selamını al, onu ağırla. Hulle donumdan kefenimi getirecek, beni yıkayacak, beni yıkarken su dök. Bana ceviz ağacından taput yapacak ve beni ona koyacak. Sakın onunla söyleşmeyin. Öğüdümü tut, ölümünden sonra bin koyunla yüz sığır kurban et, bütün halkı çağır, onları doyur ve onlara hizmet. Ne kadar mürit ve muhip varsa hepsini davet et, onlara öğüt ver, ağlamasınlar (Zelyut, 1990:19).

Hacı Bektaş Veli'nin ölümü üzerine erenlerin anası Fatma Bacı, Seyyid Mahmud-ı Hayrani, Karaca Ahmet, Kolu Açık Hacı Sultan, Resül Baba, Cemal Seydi vb. bütün erenler atlı-yaya hepsi geldi, yanıp ağlaştılar. Bir müddet sonra Çile Dağı tarafından vasiyet edildiği gibi bir atlı görüldü ve Hacı Bektaş Veli'nin önceden anlattığı gibi cenazeyi yıkadı, kefenledi, taputa koydu, cenaze namazını kıldırdı ve götürüp kabre koydular. Boz atlı er, erenlerle vedalaşıp atına atladı ve atı koşturdu gitti. Sarı İsmail, bu kişinin kim olduğunu merak etti ve eğer Hızır ise daha önce görüşmüştüm, tanırım dedi ve ardından koşup yetişti ve şunları söyledi: “Namazını kıldığım er yüzü suyu hürmetine kimsin? bana bildir.” Boz atlı er, Sarı İsmail'in niyazına dayanamadı ve örtüsünü açtı. Sarı İsmail'in karşısında birden Hacı Bektaş Veli beliriverdi. Sarı İsmail, atının ayağına düşüp hayranlığını bildirdi ve “Lütfen erenler Şahı, 33 yıl hizmetindeyim, kusurum var, seni bilememişim, suçumu bağışla” dedi. Bunun üzerine Hünkar Hacı Bektaş Veli şunları söyledi: “ Er odur ki, ölmeden önce ölür, kendi cenazesini kendisi yıkar. Git var, sen de buna gayret et.” Bu sözleri söyledikten sonra birden gözden kayboldu (Zelyut, 1990:19-20).

Eserleri : 1.Kitab'ül Fevaid 2. Fatiha Suresi Tefsiri 3.Şathiyye 4. Hacı Bektaş'ın Nasihatları 5. Hadis-i Erbain Şerhi 6. Şerh-i Besmele 7. Makalat.

Bütün tasavvuf erbabı tarafından benimsenen 4 kapı ve 40 makam inancını Hacı Bektaş Veli'nin Makalatı'nda şöyle açıklanmaktadır: Allah'a giden yollar yaratıkların nefesleri sayısındadır; gerçeğe ulaşmış kişiler bunların arasından içinde şu 4 mertebenin bulunduğu bir yolu tercih etmişlerdir: 1. Şeriat 2. Tarikat 3 .Marifet 4. Hakikat (Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Vakfı,1988:72-85).

Şeriat ve Makamları

- 1 .İnanmak (Amentüye)
2. İslam
3. İlim öğrenmek
4. İhsan (Allah'a sanki O'nu görüyormuş gibi ibadet etmektir.
5. Evlenmek
6. Helal yemek ve helal giyinmektir
7. Kulun Ehl-i sünnet ve'l cemaat üzere bulunmasıdır.

Şefkat ve merhamettir (Peygamberimiz'in bir hadisinde;”Şefkat imandandır. Yeryüzündekilere merhamet ediniz ki, göktekiler de size merhamet etsinler”, buyrulmaktadır.)

8. Helal kazanmak ve faizi haram kılmaktır
9. İyiyi emretmek ve kötülükleri yasaklamaktır.

Tarikat Makamları

1. Yola koyulmak, pirden el almak ve günahlardan tövbe etmektir
2. Kulun bir mürşide mürit olmasıdır
3. Başı tıraş etmek, giyimini ve kişiliğini tasavvuf ehline benzetmeye çalışmaktır
4. Kulun korku ile umut arasında olmasıdır
5. Hizmet etmektir
6. Nefsi ezmek ve kahretmektir.
7. Allah'a dönmek ve Ondan başkasını bırakmaktır
8. Hırka, makas, zenbil (meslek edinmek ve geçimini bir meslekle sağlamak), seccade, icazet, ibret ve hidayettir.
9. Cemaat ve nasihat sahibi olmak ve Allah'ın kullarına karşı sevgi beslemektir.
10. Aşk, şevk, fakirlik ve kanaatkarlıktır.

Marifet Makamları

1. Edepli olmak (İnsan ancak saygı ve edep ile erer. Hz. Ali şeref, mal ve soy ile değil ancak bilgi ve edep ile erer, buyurmuştur.)
2. Allah'tan korkmaktır (Allahüteala, Allah'tan ancak bilgili kullar gerektiği şekilde korkar, buyurmuştur)
3. Nefis terbiyesi, açlık ve kanaatkarlıktır
4. İkrar ve tasdik etmektir.
5. Utanmaktır (peygamberimiz; haya, imandandır, buyurmuştur)
6. Cömertliktir
7. İlimdir (Bir Hadiste; dünya, bilim adamlarının bilimi, hükümdarların adaleti, cömertlerin el açıklığı, yoksulların duaları üzerinde durur, buyurulmuştur)
8. Daima sakin olmak; hırs, kin, öfke gibi olumsuz davranışları terk etmektir.
9. Kalp ve gönlü hoşnut etmektir.
10. Kendini bilip tanımaktır (Hz. Peygamber, Kendini tanıyan Rabbi'ni tanır, buyurmuştur.)

Hakikat Makamları

1. Kulun diğer yaratıklar arasında toprak gibi olmasıdır (Bir kişinin incitmesinde incinmemesi ve her şeyi Allah'tan bilmesi ve her şeye rıza göstermesidir)
2. Bütün evrene tek bir gözle bakmak. (kişilerin işlediğine iyi veya kötü dememek, yalnızca iyiliğin ve kötülüğün kendisini görmektir)
3. Cömert olmaktır (Kişinin mal, yiyecek ve giyeceklerden bol bol vermesidir) Ölmeden önce ölmek ve nefisini yok etmektir.
4. Yaratıklardan hiçbirine zarar vermemek ve onlardan cefa görmemektir. Kulun sohbet sırasında gerçekleri söylemesidir.
5. İyi ve olgun kulların girdiği yola girmektir
6. Kendisinde görülen kerametleri gizlemesidir
7. Sabretmektir (Tanrı'ya yakarmak ve O'na ulaşmak)
8. İç gözüyle gözlemede bulunmak Tanrısal bilimi (İlm-ü ledün veya tasavvuf.) öğrenmektir

Dede Güvenç (1999:48)'e göre Şeriat, Hz. Ademden Hz. Muhammed'e kadar olgunlaşarak gelen ilahi kaynaklı İslam'a inanmaktır. Tarikat, şeriatla gaip olarak inanılan ve iman getirilen Allah'a ulaşmak için tutulan yoldur, takva ehli olmaya çalışmak ve nefis ile mücadele etmektir. Marifet; her şeyin yaratılışının aslına varmak ve bu konudaki bilgilere ulaşmaktır. Hakikat ise ölmeden önce ölmek, aslına dönmek ve Hak ile Hak olmaktır. Eğer bu 40 makamdan birisi eksikse olsa, gerçeğe (Hakikat'e) ulaşamaz.

Hacı Bektaş Veli'nin Bazı Sözleri (Göçgün,1998:148-153):

İlimden gidilmeyen yolu sonu karanlıktır.
Gerçek erenlerin izinden çıkma.
Biz olduğumuz gibiyiz, öyle kalacağız.
Alimin ve olgunun sohbeti, cahilin ibadetinden daha hayırlıdır.
Özünle, gözünle, sözünle işinde ol.
Kadınları okutunuz, kadınları okumayan millet yükselmez.
İlmi, bilgiyi aziz, yüce tutan kimse, hiçbir zaman küçülmez, alçalmaz.
Her insanın üç yoldaşı vardır: sabır, kanaat ve utanmaktır. Elinle koymadığın şeyi alma.
İnsanın olgunluğu, davranışlarının olgunluğudur.
Fikirsiz ilim; kanatsız kuş, Nuhsuz gemidir.
Kimsenin aybını arama; kendi aybını gör.
Sorulmadan söyleme.
Cahillere ve hak tanımazlara sükut ile karşılık veriniz.
Alimlere ve kendini bilenlere alçak gönüllülük yaraşır.
Allah, cömertleri sever.
Düşmanınızın dahi insan olduğunu unutmayınız.
Dost yüzlü düşmandan sakın.
Doğruluk göster, yalanla uğraşma, konuşurken mübalağa etme, abartma.
Çağrılmadan gitme.
Sevgi ve acıma insanlık; hiddet ve şehvet hayvanlıktır.
Hakiki derviş, olgun kişi; kimsenin kınamasından incinmez.
Özünde ve sözünde temiz olmayanların imanı tam değildir.
Allah'tan başka dost aramayınız.
Allah'tan başka her şeyi unutunuz.
Allah'ım iyi, güzel, doğru, faydalı düşünce ve davranışla beni şereflendir.

Hacı Bektaş Veli'nin Diğer Sözleri (Zelyut,1990:21):

Eline, diline, beline sahip ol.
İbadet, cennet için değil, Hak için yapılmalıdır.
İnsanın gerçek güzelliği sözünün güzelliğidir. İbadetin yeri başka, işin yeri başkadır.
Yiğit odur ki, kırılmaya değer bir kimseyi bile kırmaz.
Aşıkların tenleri ölür, canları ölmez.
Okunacak en büyük kitap insandır.
Bilgelerin düşünceleri ibadetleridir.
İnsan Tanrı'ya ancak iyi işlerle ulaşabilir.
Kendini bilmeyen Tanrı'yı bilemez.
Çalışmadan geçinen bizden değildir.
İnsan, yerde ve gökte Tanrı'nın vekilidir.
Gönül Kabe'den bile üstündür, Çünkü gönül Tanrı'nın belirlediği yerdir. Kişi, ilim büyüklerini anadan babadan bile üstün tutmalıdır. Gönüldeki hakikat yemişi, marifet suyu ile yetişir.
Allah'ı özümüzde, özümüzü Allah'da biliriz.

Hacı Bektaş Veli'nin hemen bütün düşünceleri, günümüzde de geçerli olmakla birlikte kanımızca en dikkate değer ve modern toplumsal anlayışla uygunluk gösteren ikisi:

“Kadınlarını okutunuz” ile “İlimle gidilmeyen yolun sonu karanlıktır” sözleridir. Ortaçağda Batıda kadın, Adem’i baştan çıkararak cennetten kovduran günahkâr varlık olarak görülürken Hacı Bektaş Veli, kadınların okutulmasını öğütlemiştir. 21. Yüzyıl, bilim çağı olarak nitelendirilmektedir. Şu halde Hacı Bektaş Veli, “Bilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır”, diyerek kendi çağını aşarak 21. Yüzyılın anlayışına sahip son derece ileri görüşlü bir düşünür olduğunu kanıtlamış olmaktadır.

8. Şamanlık: Şamanizm kelimesi Tunguzca’dır ve Şamanlık Sibirya’da ortaya çıkmıştır. Türkler Şaman yerine Kam derler. Kam, tabiatüstü kuvvetlerle temasa geçebilen insandır. Bunlar kendilerine göre bir takım usullerle trans haline girerler, yani kendilerinden geçer ve normal insanların görüp işitemediği şeylerden haber verirlerdi. Bu halleriyle kam veya şamanlar, din adamı olmaktan çok birer kabile büyücüsü durumundaydılar. Gelecekte haber verirler, hastaları iyileştirirler, ruhlar aleminde neler olup bittiğini bilirlerdi. Halbuki din deyince. Her şeyden önce evren ve insan hakkında, en uzak geçmişi ve en uzak geleceği de içine almak üzere, belli bir açıklama getiren inanç sistemini anlıyoruz (Güngör, 1992:61).

Yine Abdülkadir İnan (1976:179,182)’a göre, Göktürk yazıtları Türkler’in dini hakkında pek az bilgi vermektedir. Bu yazıtlar, koyu Şamanist ruhda yazılmıştır. Eski Türklerin dinleri hakkındaki bildiklerimiz Çin yıllıklarında verilen bilgilerden ibarettir. Çin kaynakları Hun Türkleri’nin Gök Tanrı’ya inandıklarını ve buna kurban sunduklarını kaydederek (İnan, 1976, 179,182).

Kafesoğlu (1984:289,295)’na göre, bir sihir karakteri taşıyan Şamanizm, Türk inanç sistemi olamaz. Bozkır Türk topluluklarının asıl dini “Gök Tanrı Dini”dir. Bu inanç sisteminde Tengri (Tanrı) en yüksek varlık olarak inancın merkezinde yer almıştı. Aynı zamanda semavi mahiyete haiz olup, çok kere “Gök Tanrı” diye anılıyordu.

Şamanizm bir dinden çok, kendi özel usulleri ile kazandığı (extase) hali içinde ruhun bedenden ayrılarak göklere yükseldiğini hisseden bir trans ustasıdır. Ancak Türk inancı ile Şamanizm arasında hayret edilecek bir uyum meydana gelmiştir. Özellikle Türklerdeki atalar kültü, kartal inancı, demircilik ve at kurbanı şamanik vasıf kazanmıştır. Esasen Şamanlığın en büyük özelliği nüfuz ettiği bölge halkının ruh alemine bürünme kabiliyetidir. Şamanlık, ruhun gezip dolaşması“extase”, tanrılarla bağlantı kurması konusunda eski Türk topluluklarının tabiata atfettiği gizli kuvvetleri istismar etmiş, yavaş yavaş gelişerek ona yeni unsurlar ekleyerek adeta bir din kimliği kazanmıştır (Kafesoğlu,1984:288-289).

Şamanizmin en önemli özelliklerinden birisi kadına verdiği değerdir. Bu değer neredeyse bir kadın-erkek eşitliği yaratabilecek kadar önemlidir. İran’ın İslam öncesi inancı olan

Zerdüştlükte kadın; kötü, kirli, şeytanın yansıması iken Şamanizmde kadın kutsaldır (Kışlalı, 1997:122).

Prof. Türkdogan (1995:102)’a göre Şamanizm, adeta günümüz Alevi-Bektaşî geleneğinde varlığını sürdürmektedir. Cem törenlerine kadınların erkeklerle birlikte katılmaları, musahiplik merasimlerinde çift oluşturmaları, erkeklerle birlikte semah yapmaları, alkollü içkileri(dolu) hoş görmeleri, İslam öncesi Şamanizmin izlerini taşır. Bunun gibi dervişler, pirlar veya dedeler Şamanizm kültüründeki Kam (ozan)’ların izlerini taşır. On iki imam ile 12 muharrem yas günü 12 ayaklı Türk takvimi ile bağlantılı olabilir.

Şamanizmde kurban sunulmadan ayin ve tören yapılmaz. Kurbanların en önemlisi attır,

bundan sonra koyun gelir ve kurbanın makbulü, erkek olanıdır (Eröz,1990:295). Alevi cem törenlerinin çoğunluğu kurban kesilerek yapılır.

Şamanların olağanüstü halleri olduğuna inanılır. Don değiştirmek, ateşte yanmamak, akıldan geçeni bilmek, tabiat güçlerine hükmetmek, ölüyü diriltmek v.s. Bunlar Alevi-Bektaşilikte “Evliya Kültü” olarak devam eder (Aydın:1998/8:40). Bundan başka Şamanların hem kendi hastalıklarını ve hem de başkalarının hastalıklarını iyileştirdiklerine inanılır (Eröz,1990:262).

Orta Asya ve Ön Asya’dan Anadolu’ya gelen kitleler, Müslümanlığı kabul etmekle birlikte eski Şaman dinlerine ait İslam’a aykırı bir çok kültürü de İslam’la kaynaştırmışlardı. Anadolu’nun ortasında gezinen bu Şaman babaları, Horasan dervişleri bir lokma bir hırka prensibini kabul etmiş olarak Anadolu kentlerinde geziyor, dolaşüyor, örgütsüz ve systemsiz fikirler yayıyorlardı. Anadolu’ya daha önce gelip yerleşen kişilere Rum Abdalları denirken, Anadolu’ya gelen her dervişe de hangi kökten gelirse gelsin Horasan erenleri deniyordu. İşte Hacı Bektaş da bunlardan birisi idi (Türkdoğan, 1995:284). Horasan erenlerinin çoğunun düşünceleri systemsiz ve çalışmaları örgütsüz olabilir. Fakat Hacı Bektaş Veli, düşüncelerini sistemleştirdiği gibi dağınık halde yaşayan Türkleri dedelik örgütü ile bir araya getirmiş ve bu eksikliği mükemmel bir şekilde gidermiştir.

9. Yunan Felsefesi

Özellikle Yunan filozoflarından Platon ile Plotinos’un düşünceleri tasavvufla ve dolayısıyla Alevilikle bağdaşmaktadır. Çünkü sevgi unsuru ve bu unsurun büyük ölçüde Tanrı’ya dayanması düşüncesi her iki felsefede de ortak olan noktalardır. Şimdi bu iki filozofun düşüncelerine kısaca yer verelim.

Platon (Eflatun)

Platon’un ideler teorisine göre bu dünyada gördüğümüz bütün varlıkların (insan, hayvan, bitki veya cansız bir eşya olsun) ideler dünyasında bir **idesi**, yani **aslı**, **özü** ve **esası** vardır. bu dünyada gördüklerimiz ise onların gölgesi veya görüntüsüdürler. Bir cismin varlığa gelebilmesi ancak idesinden alabildiği pay kadar mümkündür.

Bundan başka insan ruhu dünyaya gelmeden önce ideler dünyasında bulunmakta ve şu anda dünyada bulunan bütün varlıkların öz (ide)’lerini orada temaşa etmişti. Bu dünyaya geldikten sonra o idelerin gölgesini görünce onların idelerini hatırladı. Onun için bilgi bir hatırlamadır. Örneğin güzelliğin ne olduğunu bilmeseydik, karşımızdaki nesnenin güzel olduğunu söyleyemezdik. Şu halde ruhumuzda uyuklama halinde de olsa bir güzellik ideali vardır.

Karşımızdaki objenin güzel olup olmadığını içimizdeki güzellik ideali ile karşılaştırır ve güzel olduğu hakkında bir hükme varırız. Algular insan ruhunda, daha önce ideler dünyasında iken temaşa etmiş olduğu asli şekillerinin hatıralarını uyandırmaya yarar. Uyanan bu hatıralar, insan ruhunu, bu asli şekillere karşı derin bir özleyişle doldururlar. İnsan, güzelliğin kendine karşı duyduğu bu derin özleyişin zoru ile bu ideal formları bu dünyada gerçekleştirmeye çalışır. İşte gerçek “eros”u yani platonik sevginin kaynağını, ruhun bu asli şekillere karşı duyduğu sonsuz istek ve özleyiş meydana getirir (Birand,1987:54-55).

İnsan öldükten sonra bedeni parçalanır ve ruhu daha önce bulunduğu ideler dünyasına

geri dönmektedir. İnsan bu dünyaya geldikten sonra bedenın tutkuları yüzünden sıkıntı içine düşmüştür. İnsan, ancak doğuş çarkını kırarak gerçek mutluluğa erişebilir. Platon'un bu düşünceleri Pisagorculardan gelmektedir. Pisagorcular ruhun ölümsüzlüğüne ve ruh göçüne (tenasuh) inanıyorlardı (Birand, 1987:54).

Platon Timaios diyalogunda, evrene idelere göre düzen veren daha doğrusu maddeyi idelere göre şekillendiren **Demiorqus** adını verdiği bir Tanrı'dan söz eder. Ona göre tanrıları maddi zevklerin esiri olarak gösteren şiir ve mitolojiler reddedilmelidir. Tanrı'nın iyi ve adil olduğuna inanmalı ve O'nun en üstün varlık, iyiliğin, adaletin, doğruluğun ve mükemmelliğin kaynağı olduğu kabul edilmelidir. Tanrı iyiliğin kendisidir ve yeryüzündeki iyi şeylerin sebebinı meydana getirir. Mükemmelliğin kendisi olan Tanrı, ideler sisteminin en tepesinde yer alan **İyilik İdesidir** (a.g.e: 57,62,63,68). Ona göre Tanrı, tıpkı bir ressam gibi dünyadaki cisimleri onların ideler dünyasındaki idelerine bakarak çizer, şekillendirir ve onları varlığa getirir.

Platon **İyi idesini** güneşe benzetir. Nasıl güneş hem varlık veriyor hem de aydınlatıyorsa, **İyi idesi**, öteki idelere hem varlıklarını verir hem de onları aydınlatır. Başka deyimle idelerin doğru bilgisini edinmek için, onları İyi İdesinin ışığında görmek gerekir. ideler yüzdeki göz ile değil akıldaki göz ile görülür. İdeleri bilmek için yol, bilimle özellikle matematikle uğraşmaktır. Onun için Platon, Akademisinin kapısına "Geometri bilmeyen buradan içeri girmesin" diye yazdırmıştır (Küyel,1977:29).

İyi idesini bilmek için doğrudan doğruya onu görmek şarttır. Bu, onunla birleşmek anlamına gelir. Onunla birleşmek güçtür, ilkin birleşmeyi hazırlamak gerekir. Hazırlık mağaradaki bağlardan (beş duyu) kurtulmakla gerçekleşir. Bilimle uğraşmak ve matematik yapmak, insanı görünmeyenin bilgisini edinmeye alıştıırır. Matematik tamamen duylar evreninden kurtulmaya yetmez. Onun için mükemmel olan **İyi İdesine** kadar yükseltmez. Mağaradan kurtulmak için matematik yapmak, Pisagorcuların istedikleri gibi "doğuş çarkını kırmak"tır. Doğuş çarkını kırmak, insanın ruhunu bedenın etkilerinden kurtarmasıdır. Çünkü onlara göre beden ruh için bir hapisanedir. Beden kendi istekleri ile ruhu tutuklamıştır, ruhu bu durumdan bir an önce kurtarmak gerekir. Kurtuluşun yolu, bilimle sanatla özellikle müzik ve oranlar konusuyla ilgilenmektir. Demek ki, İyi İdesine yükselebilmek için önce matematik ve sonra sevgi yolunu denemelidir. Sevgi, ideler idesi olan **İyiy'e** önceden tanınmış, bilinmiş olan o güzele doğru, ruhun kanatlarıyla yükselmek ve sonsuzlaşmak isteğidir (Küyel, 1977:30).

Plotinos

Plotinos, Hellenistik dönemde yaşamış bir filozoftur. Hellenizm, birbirine zıt ve çeşitli felsefeleri ve dini inançları kaynaştırmıştı. O dönemde felsefeden çözmesi beklenen iki problem vardı. Birisi ruhun geleceği, ikincisi ise gerçekliğin felsefe yoluyla açıklanması sorunu. Bu iki problem birbirine bağlıydı. Ruhun geleceği problemini **Sırlar dini**, **Mitra dini** kendilerine göre cevaplandırmışlardı. Şöyle ki, ruh yaratıldıktan sonra işlemiş olduğu günahlardan dolayı kirlenmişti, düşmüştü ve kurtuluşu gerekliydi. İşte Plotinus, ruhun kurtuluşuna uygun bir varlık anlayışını tasarlamayı başarmış bir filozoftu. Onun varlık teorisi Bir, Nus ve Ruh olarak üç hipoztazda toplanmıştı. Bu hipoztas birbirine içten içe bağlıydı. Ruh temizlenmek için bu üç hipoztası iner, gerisin geriye çıkardı. Ruh kurtuluşa ermek için çırpınır dururdu, felsefe yapardı (Küyel,1 977:45).

Plotinos'un felsefesinin hareket noktasını, her türlü maddi olana karşı bir aleyhtarlık teşkil eder. Çünkü Aristo'dan sonra ortaya çıkan felsefi akımlar (Epikuroscu ve Stoalılar)

materyalist idiler. Her iki okul da Platon'a tam bir karşıtlığı ifade ediyordu. İşte Plotinos, Platon'un idealist felsefesine geri dönüyordu. Plotinos, ilgisini ruh ve beden ilişkilerine çevirmiştir. Ona göre ruh, görülmesi ve algılanması mümkün olmayan bir cevherdir. Beden ve ruh birbirinden tamamen ayrı olan iki cevherdir. Yalnız ruh bedene hakimdir ve ona şekil verir ve onu ayakta tutar. Nitekim beden ruhu terk edince beden, çürüyüp dağılır. Ruh aynı zamanda bedeni güzel yapan cevherdir. Güzel olan yalnızca ruhtur. Bedenin güzelliği ancak ruhun güzelliğinin bir yansımasıdır. Ruh bizatihi güzeldir, halbuki beden ruhun bir aynası olmak bakımından güzeldir, çünkü bedene şekil veren ruhtur. Ruh ölümsüz, beden ise ölümlüdür (Aster, 1971:1 6a- 17-a).

Plotinos'a göre bireysel ruhların başka bir de külli bir ruh, bir evren ruhu vardır. İnsanların bireysel ruhları bir şekilde bu külli olan evren ruhunun içinde yer alırlar (Aster,1971,19-a). Ayrıca herbir insan varlığı kendi ruhsal rehberine (spirit-Guides) de sahiptir (Plotinus, 1952:104).

Plotinos için Allah, kendisinden her şeyin sudur ettiği kaynaktır, var olan her şey Allah'ın emanationu (suduru)'dur. Allah her türlü varlığın kaynağı olduğu için bir şeyin var olması Allah sayesinde mümkün olur. Bundan dolayı Allah mevcuttur, diyemeyiz, çünkü o mevcudiyetin kendisidir ve bizatihi varlıktır. Sonra "Allah birdir" de diyemeyiz çünkü Allah birliğin kendisidir. Yine bunun gibi Allah için müessir ve faildir" de diyemeyiz, çünkü Allah müessir ve fail olmanın kendisidir (Aster, 1971,20-a).

Plotinus için kendi olgunluğuna ulaşan her varlığın kendiliğinden ve zorunlu olarak bir başka varlığı meydana getirmesi, oluşun bir yasasıdır (Kurtoğlu,1992:63).

İlk varlıktan son varlığa kadar sudurda her şey kendine özgü olan yerinde kalır; sudur eden şeyin sırası, kendisinden sudur ettiği şeyden aşağıdadır ve her şey rehberini izledikçe bu rehberine (zamanla) eşit konuma gelir (Plotinus,1952:215). Bu durum, tasavvufta, talibin zorlu ve uzun bir eğitimden geçtikten sonra vecd halini yaşayarak Tanrı ile iletişim kurmak suretiyle kamil bir insan olmasını andırmaktadır.

Plotinos'a göre asıl varlık, gerçek varlık, bütün varlık hipoztazlarının en tepesinde olan Bir'dir. O hiç belirleme almaz, her belirleme onun birliğini bozar. O öylesine varlıklarla doludur ki, ondan dolayı varlık ondan taşar yayılır. Bir iyiliğinden dolayı varlığını taşırır, yayar, geçirir, verir, akıtır. Her şey Bir ile varlık kazanır. Birliğini kaybeden, varlığını kaybetmiş olur (Küyel,1977:45-46).

Birden taşan bu dünya, zorunlu olarak, O'nun güzelliklerine sahip olmalıdır (Plotinus,1952:76). Bu demektir ki, Bir güzel olduğuna göre, O'nun eseri olan evrendeki bütün varlıklar da mutlaka güzeldir. Kısacası güzel olan Tanrı, güzel eserler yaratacaktır.

Bir öyle mükemmel bir varlıktır ki, onun bolluğundan ve mükemmelliğinden taşar. Taşan her varlık ötekiyle ilgilidir. Taşan ilk taşkın kendi üzerine kıvrılır, kendine döner, kendine bakar, bu bakışta Nus olduğunu anlar. Taşkın, Nus'tan öteye akıp gider Ruh olduğunu anlar. Ruh kendi üzerine döndüğünde Nus olduğunu, Nus da kendi üzerine döndüğünde Bir olduğunu anlar. Demek ki, Bir taşarak Nusa, Nus taşarak ruha varlığını vermektedir. Ruh, Nusun sonu, duyuların başıdır. Ruh vecd halinde iken kendisinin Nus ve Bir olduğunu bilir. Ruhun yukarı tarafı, Bir ile birleşebilen tarafıdır. Ruh için beden bir kirlilik, bir kötülüktür. Ruhun aşağı tarafında beden, ruh için bir iyilik, bir zarurettir. Düşmüş ruhu aşağı seviyesinden yukarı seviyeye çıkarmak gerekir. Bunun yolu extase (vecd)'dir. Extase ile ruh, yukarı seviyesine çıkar ve Bir ile birleşir, Bir olduğunu bilir. İnsan ruhları evren ruhunun kısımlarıdır,

hepsi aynı şeyi (Nus'u) görürler (Küyel,1977:46)

Plotinos'a göre Bir'den Nus, Nus'tan Ruh, Ruhtan duyu varlıkları nasıl ortaya çıkarlar? Nus kendi kendini düşünmeye başlayınca o, düşünen ve düşünülen olarak ikileşir. Bu ikilikten öteki varlıklar çıkar. Kendi kendini düşünmek, varlıkları düşündürmektir. Varlıkları düşünmek varlıkları yaratmaktır (Küyel,1977:46). Plotinos'da Bir'in bilgisine iki yolla varılır:

1. Adım adım düşünerek, diyalektikle
2. Vecde kapılıp sevgiyle.

Sevgi, her varlığı kendi iyiliğini aramaya götüren güçtür. Madde için iyilik surettir, beden için iyilik ruhtur, Ruh için iyilik fazilettir, Nus'tur (akıldır), Bir'dir. Ruhun Bir'e erişmesi mistik bir deneme konusudur ve bir hazırlık gerektirmektedir. Örneğin duyulardan yüz çevirmek ve perhiz yapmak gibi. Bunun sonunda vecd birden bire gelir ve Bir'le birleşmek mümkün olur (Küyel, 1977:47).

Plotinos, evrenin Tanrı'dan nasıl çıktığını ışık örneği ile açıklamaya çalışır. Nasıl güneş her türlü ışığın kaynağı ise Tanrı da var olan her şeyin varlığı, Tanrı ile açıklanabilir. Tanrı, varlığın kendisidir, birliğin kendisidir, etki ve eylemin kendisidir. Plotinos'un Tanrısı, büyük evrensel dinlerde olduğu gibi evreni yoktan var etmemiştir. Ayrıca Aristo ve Platon'da olduğu gibi mevcut malzemeye şekil ve düzen veren değildir. Her şey, Tanrı'dan yayılıp çıkmış ve gelişmiştir (Birand, 1987:124).

Plotinos'a göre vücut ölümlü, ruh ise ölümsüzdür ve kendiliğinden bir birliktir. O ruhun ölümsüzlüğünü tenasuh teorisi ile açıklar. Bir vücuttan ayrılan ruh başka vücut kalıbı içinde yeniden dünyaya gelir. Bununla birlikte ruhun asıl hedefi, vücuttan büsbütün kurtulup, saf ruh haline gelmektir (Birand, 1987:125).

Plotinos sisteminde estetik önemli bir yer tutar. Eski Yunan düşüncesinde güzellik, iyilik ve mükemmellik aynı anlamlarda sayılmıştır. Güzelin öteki kavramlardan ayrı olarak tek başına ele alınması denemesi ilk defa Platon'un **Symposion** adlı eserinde yapılmıştı. Bu konu Plotinos tarafından yeni baştan ele alınır. Plotinos'un estetiği idealisttir. Ona göre kendiliğinden güzel olan şey ruhtur, vücut ancak ruhu aksettirdiği ölçüde güzel sayılabilir. Güzelin temasına dalan kimse, duyular dünyasında idenin aksini bulur (Birand,1987:126-127).

Plotinos'a göre insanın ulaşabileceği en üstün bilgi derecesini extase(cezbe) anı meydana getirir. Cezbeye ulaşan insan ruhu Tanrı'ya açılır ve O'nunla birleşir. İnsanın Tanrı'yı doğrudan doğruya bilip kavradığı anlar, ruhun vücuttan ayrılıp Tanrı'ya yöneldiği ve yükseldiği mutlu anlardır. Bundan dolayı cezbe, en üstün bilgi derecesini ve insanın en yüksek hedefini meydana getirir (Birand, 1987:127).

İnsan her türlü varlığın kaynağı olan Bir'i (Allah) nasıl bilebilir? Plotinos'a göre insanın Allah'ı bilmesi için mistik bilgisinin mesut anlarından faydalanması gerekir. İnsanın Allah'ı doğrudan bildiği anlar, kendi bilincini kaybedip kendi dışına çıktığı extase (vecd) halleridir. İnsan cezbe halinde Allah ile birleştiğini hisseder. Plotinos'un kendisi hayatında bir defa bu anı yaşadığını söylemesine karşılık onun öğrencilerinden olan Prphyrrios, Plotinos'un hayatında üç defa extase(vecd) haline geçtiğini iddia etmiştir. Cezbe halinde insan kendi bedeninden sıyrılarak Allah ile birleşme imkânını elde eder(Aster, 1971,22-a).

10. Tasavvuf: Anadolu Aleviliği, İslam tasavvufundan etkilenmiştir. Tasavvufun diğer

adı İslam mistisizmidir. Felsefede mistisizm, aklın kavrayamayacağı gerçekleri mistik sezgi ile bilmek anlamına gelir. Hindu mistisizmi, Yahudi mistisizmi, Hıristiyan mistisizmi gibi İslam mistisizmi de vardır. Buna tasavvuf denir (Güngör,1982:17-18).

Tasavvufî din anlayışının en belirgin özelliği, Kur'an ve hadisin zahiri anlamından çok batını anlamına önem vermek ve Yaratan ile yaratılan arasında ayrılık kabul etmemektir. Çünkü Allah'tan başka varlık yoktur ve insan Allah'tan gelmiştir, yine Allah'a dönecektir. Ancak bunun için ölümü beklemeye gerek yoktur, nefsi terbiye ederek ezeldeki Birliğe (Tanrı'ya) dönülebilir (Güngör, 1982:22).

Tasavvuf, söz (kal) yolu değil hal (iyi ahlak) yolu, velayet (ilm-ü ledün) vasıtalı bir yol olup Hakikat adı verilen değişmezliğe ulaşmayı amaçlamaktadır (Fırat,1999:131). Kısacası tasavvuf, insanın eğitimini esas alan ve onu olgun insan (kâmil insan) yapmaya çalışan bir yoldur.

Tasavvuf, kafanda ne varsa atmak, elinde ne varsa dağıtmak, önüne ne çıkarsa çıksın ona yüz çevirmemektir. Yani zihni kötü düşüncelerden arındırmak, cömert olup başkalarına ikramda bulunmak, karşına hangi çeşit insan çıkarsa çıksın (iyi-kötü, güzel-çirkin, kadın-erkek, dinlidinsiz) hepsine iyi gözle bakabilmektir.

Tasavvuf, herkese dost olmak, kimseye yük olmamak, gül bahçesinin gülü olmak, diken olmamaktır (Tercüman, 1987:199).

Tasavvuf, ilahi ahlakla terbiye olmak demektir. Tasavvuf, bencillikten kurtulup diğerkâm olmak, kendisinden çok başkasını düşünmektir (Tercüman, 1987:199).

Cüneydi Bağdadi'ye göre tasavvuf, Allah'ın seni sende öldürmesi ve kendisinde diriltmesidir ve ayrıca O'nun dışındaki her şey ile alakayı keserek Allah ile olmaktır (Kısakürek,1982:101). Gazali'ye göre sufiler, nefsi kötülüklerden uzaklaştırmak, ahlakı kötü sıfatlardan arıtmayı öngörürler. Öyle ki, kalbi Allah'tan gayri her şeyden ayırmak ve sadece O'nunla doldurmak gerekir (Güngör, 1982:81).

Dinin hem zahiri ve hem de batını yönünü en iyi anlayan Hz. Muhammed olduğuna göre tasavvuf Hz. Muhammed'le başlaması gerekir. Hz. Muhammed Medine'ye göç ederken Hıra mağarasında Ebubekir 'e Kelime-i tevhid'i sessiz olarak söylemesini telkin etmiş buna gizli zikir denilir. Daha sonra Hz. Ali'ye değişik zamanlarda üç defa aynı sözü sesli olarak tekrarlattığı rivayet edilir. Bunun için Hz. Ali'ye dayanan tarikatların hepsi açık zikir yaparlar (Tercüman, 1987:195). Nitekim Çubuk Yöresinde katıldığımız iki cem töreninde Alevilerin "Allah Allah" diye bağırarak açık zikir yaptıklarına şahit olduk.

Allah, mutlak cemal ve kemal sahibi olarak her türlü güzelliğin kaynağıdır. Hz. Peygamber'in ifadesi ile "Allah güzeldir, güzelliği sever" İnsan, Allah'ı ne kadar tanırsa (marifeti artarsa) O'na karşı olan sevgi ve aşkı da o oranda artar (Tercüman,1987:26).

Tasavvuf ehli arasında meşhur olan bir kutsi hadis vardır: "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi sevdim, beni bilsinler, tanışınlar diye mahlukatı yarattım." Buna göre başlangıçta sevgi, Allah'tan çıkmış ve evrenin yaratılmasına sebep olmuştur. Bunun için tasavvufta esas olan ulvi ve ilahi aşktır. Gerçek aşk, insan ruhunun, Allah'a karşı özlemidir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de: "...İman edenlerin Allah'a karşı pek şiddetli sevgileri vardır" (Bakara: 165). Ayrıca "Allah kullarını sever, onlar da Allah'ı severler" (Maide:54).

Bir başka anlamda tasavvuf, Allah'ı görür gibi kulluk etmektir. Çünkü biz O'nu görmesek bile Onun bizi görmekte olduğunu bilmek, daima Allah'la beraber olmak ve O'nu hatırdan çıkarmamaktır (Tercüman, 1987:199).

Nitekim Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinde bu konu ile şöyle buyrulmaktadır: “. . . Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir” (Hadid:4). “Andolsun, Biz insanı yarattık ve nefsinin ona fısıldadıklarını biliriz ve Biz ona şah damarından daha yakınız” (Kaf: 16). “Kullarım sana Beni sorarlarsa (söyle onlara) Ben çok yakınım...” (Bakara186).

Tasavvufun temeli, insanın yaratılışına dayanmaktadır. Zamanın başlangıcından önce Allah Mutlak Güzellik idi. Mutlak Varlık, Mutlak Güzellik veya mutlak Gerçek olan Tanrı, var olmayan bir dünya, yani yokluk dünyası ile bilinebilirdi (Fığlalı,1996:217-218). Yüce Tanrı, kendi sanat ve sıfatını göstermek isteyince dünyayı yarattı, Kendi zatını göstermek isteyince de Ademi yarattı (A. Eflaki II, 103).

Adem yaratılmadan önce Tanrı, Adem oğullarının bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dede ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Onlar “Evet” şahit olduk dediler (Araf Suresi: 172). Alevi-Bektaşilere göre Elesti Bezmi ile Yaradan'ın aşkı başlamış ve insan bu Mutlak Güzellik karşısında kendinden geçmiştir (Fığlalı,1996:223). Cenab-ı Allah, kullarından aldığı bu sözleri bir sözleşme olarak yazıp cennetten getirilen Hacer'ül Esved Taşı içine koydu. İşte bu taşı ziyaret etmek, insanların verdikleri bu söze sadık olduklarını göstermek anlamına gelir. Bu taş cennetten çıktığı zaman yeşil zümrüt renginde olup etrafa ışık saçarken, zamanla Ademoğulları'nın yaptıkları kötülükten dolayı utanarak siyahlaştı. Hz. İbrahim Kabe'yi yaptığı zaman bu taşı Kabe duvarına koydu. Hacer'ül Esved'e yüz sürmek, kendi bedenine yüz sürmek anlamına gelir (Bozkurt,?:12). Çünkü Hacer'ül Esved (Siyah Taş), Adem topraktan yaratıldıktan sonra onun bedeninden arta kalan topraktan oluşmuştur.

Alevi teolojisine göre Hz. Allah, ruhları yaratıp onların ikrarını aldıktan sonra Elestü Bezmi denilen ruhlar Meclisini topladı. Bu mecliste ruhlara bir içki ikram edildi, ruhlar bu içkiden içtikten sonra şad olup neşelendiler. Bu içkiyi fazla kaçıranlar dünyaya zahiri olarak insan sıfatlı divane olarak geldiler ki, bunlara elestü sarhoşu denildi (a.g.e: 14).

İnsanın yaratılışı, kutsallığı ve cennetten çıkarılışı ile ilgili Kur'an-ı Kerim'deki ayetler şunlardır: “Rabbin, meleklerle demişti ki: Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım. Onu tamamlayıp, içine ruhumdan üfürdüğüm zaman, derhal ona secdeye kapanın. Bütün melekler toptan secde ettiler. Yalnız İblis etmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu” (Sad Suresi:7 1-74). “Biz: Ey Adem, sen ve eşin (Havva) beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yeyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendinize kötülük eden zalimlerden olursunuz, dedik. Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi ve içinde buldukları (cennetten) onları çıkardı. Bunun üzerine: Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır, dedik. Bu durum devam ederken Adem, Rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tövbe etti. Çünkü Allah tövbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır” (Bakara:35-37).

Yukarıdaki ayette ifade edildiği gibi Adem bunun üzerine cennetten yeryüzüne indirildi ve yaptıklarından pişman olarak tövbe etti. Bu durum, Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmiştir: “(Adem ile eşi) dediler ki: Rabbimiz, Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.” (Araf:23). İşte tasavvuf burada başlamaktadır.

Çünkü Tasavvufun temeli, yaptığı kötülükten pişman olmaya dayanır. İnsan noksan bir varlık olduğu için daima hata yapabilir. Önemli olan hatayı kabul etmek ve bundan pişman olarak doğru yola yönelmektir. Nitekim Adem, cennetteki yasak meyveyi yedikten sonra günahkar olmuş ve cennetten çıkarılarak dünyaya gönderilmişti. Sonuçta yaptıklarından pişmanlık duyarak tövbe etti ve günahı bağışlandığı için tekrar peygamberliğe kadar yükseldi.

“Sen olmasaydın evreni yaratmazdım”, hadis-i kutsisi gereğince Allah Hz. Muhammed’in hatırı için diğer insanları ve evreni yarattı. Adem yasaklanan meyveyi yiyip günahkar olduktan sonra cennette **Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed O’nun Resulüdür** yazısını okudu ve Muhammed’in aşkına kendisinin Allah tarafından affedilmesini diledi (Kısakürek, 1982:106).

Alevi inancına göre. Hz. Allah, Adem Sefiyullah’ı yarattı, alnına Muhammed Ali’nin Nübüvvet ve Velayet nurunu koydu ve Adem’e ruh üfledi. Bunun üzerine Adem aksırarak uykudan uyanır gibi uyandı. Bu sırada bir ses işitti. Adem bu sesi Allah-u Teala’ya sordu. Allah-u Teala buyurdu: “Ya Adem seni ve bütün kainatı hürmetine yarattığım benim Habibim Muhammed Mustafa ve O’nun vasisi muttakilerin imamı, benim veli kulum Ali’nin nurunu senin alnına koydum. Sen aksırınca o nurlar birbirine dokundu. İşittiğin ses odur.” Adem, “Ya İlahi, çok sevdiğin Habibin ve dostun veli kulunu ben dahi çok sevdim. İzzet ve azametinin hürmetine ve sevdiklerinin hatırı için o nurları bana göster.” Allah-u Teala, “Ya Adem sağ elinin şahadet parmağını kaldırıp tırnağına bak” buyurdu. Adem babamız bakınca, Hz. Muhammed ile Hz Ali, televizyon ekranındaki gibi göründüler. Bunun üzerine Adem babamız, “La ilahe İllallah, Muhammedün Resulüllah, Aliyyun Veliyullah” dedi. İçinden bir sevgi ve muhabbet hasıl olup aşkla iştihakla o nurlara bakarken Cebrail, Ademin karşısında işaretle “Ya Adem, elini ağzına götürerek takbil et(öpme veya yüz sürme) ve “Hu” diye selam ver, dedi. Adem atamız da öyle yaptı, bu davranış, ümmetine sünnet oldu ve o parmağa şahadet parmağı denildi. Günümüzde Sünnilerin camilerde kamet okununca el başparmağını tırnağına takbil ederek gözlerine sürmeleri ve şahadet getirirken baş parmağı kaldırmaları oradan gelir. Alevilikte buna niyaz denilir (Güvenç,99/9:43).

İbn Arabi’nin vahdet-i vücud anlayışına göre, varlık özde birdir, ancak çokluk halinde tezahür etmektedir. Mutlak varlık Allah’tır, var olan her şeyin tek kaynağı O’dur. Her şey yaratılmadan önce Allah’ın ilminde mevcuttu. Şu halde varlıkların suretleri ezelde Allah’ın zatı ile birdir. İnsanın Allah’la bir olmasından kastedilen budur. Yoksa insanın Allah’la birleşerek bir varlık olması değildir (Güngör, 1982:89).

Tasavvufta ikilik yoktur, birlik vardır, yani hiçbir şey yoktur, yalnız Tanrı vardır. Fena Fillah kulun Tanrı’da yok olmasıdır. Tasavvuf eğitiminde kulun, derece derece kötü huylarını terketmesi, onların yerine iyi huyları koyması, cehaleti yok etmesi, bilgi ile bezenmesi, gafleti yok etmesi ve her an Allah’ı hatırına getirmesi gerekir (Tercüman,1987:67).

İkilik ortadan kalkıp birliğe ulaşıncı Allah yüzünü gösterir: Gökteki her yıldızdan parlar, tabiattaki her çiçekten bakar, her güzel yüzde gülümser, her tatlı seste hitap eder, herşeyde Tanrı vardır ve O’ndan başka bir şey yoktur (Eröz,1990:204). İşte Hallac-ı Mansur’un “Enel Hak” demesinin anlamı budur. Alevilikte insanın kutsallığı ve cem törenlerinde kılınan halka namazlarında dede ile talibin birbirlerinin kıblesi olmaları bu inanca dayanmaktadır. Sünni inançtaki namazda da Kabe bir işaret olmak üzere herkes aynı yöne dönmekle bütün müminler, namazda birbirlerine ve birbirlerinin gönüllerine yönelmiş olmaktadırlar. Yoksa kutsal olan Kabe’nin binası değildir.

Mutasavvuflar, bir dünya menfaati veya cennete gitmek için değil, sadece Allah’ı

sevdikleri için ibadet ederler. Tanrı bizi ister cennetine koyar, ister cehennemine, bu tamamen Tanrı'nın bileceği bir iştir, derler. Nitekim kadın erenlerden olan Rabia(714-804) şöyle dua etmiştir: “Allah’ım, sana cehennemden korkarak ibadet ediyorsam, beni cehennem ateşinde yak, yahut cennet özleyerek Sana ibadet ediyorsam, cenneti bana haram kıl. Yalnız seni sevdiğimden dolayı Sana ibadet ediyorsam, beni ezeli cemalinden mahrum etme ya Rabbi” (Tercüman, 1987:165).

Burada dikkati çeken husus, Rabia'nın sadece güzeller güzeli olan ve güzelliği hiçbir yaratığın güzelliğine benzemeyen ve bütün insanlığın ilk ikrarını verdiği “Kalu Bela'da” O'nun güzelliği karşısında mest olup kendisinden geçtiği o olağanüstü güzelliği istemesidir. Özet olarak tasavvuf Allah aşkına dayanır.

Türk tarihinde Horasan erenleri denilen kimseler tasavvufi İslâm anlayışını yayan şahsiyetlerdir. Bunların çoğunun okuma-yazması yoktu. Fakat Horasan bölgesindeki mutasavvıflardan tasavvufi İslâm anlayışını öğrenmiş, sonra bunları başkalarına öğretmeye başlamışlardı. Bu basitlikleri sayesinde göçebelere nüfuz etmeyi başardılar. Çevrelerindeki halktan oldukça soyutlanmış bir hayat yaşıyorlardı, bu hayat onlara olağanüstü özellikler yakıştırılmasına çok müsait bulunuyordu. En önemli özellikleri bir başka alemle temasa geçebilmeleri idi, işte ermişlik tabiri buradan doğmuştur (Güngör,1982:186). Bunların Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında büyük hizmetleri olduğunu biliyoruz.

Sonuç olarak tasavvuf, başta Allah aşkına, sonra işlenen günah ve kötülüklerden tövbe etmeye, yani hatayı kabul etmeye, bütün insanları Tanrı'nın yarattığı olmalarından dolayı hoş görüp sevmeye, bütün canlıları korumaya, dolayısıyla adalete, almak yerine bol bol vermeye ve açları doyurmaya, buna karşılık kendi nefsinin terbiye etmek için fazla yememeye, kötü söz söyleme ihtimaline karşı az konuşmaya, vaktinin çoğunu uykuda geçirmeyerek çalışmaya topluma ve insanlığa faydalı olmaya dayanır.

Anadolu Aleviliği

Prof. Niyazi Öktem'e (1995:213-214) göre sufilik, felsefi eğilimlerle birlikte gerçek İslam'ı temsil etmektedir. Basit yaşam tarzı, insana saygı, kul hakkı yememek, Allah'la bütünleşmek, İslam'ın öz ve esası değil midir? Sufilerin en güzel temsilcileri Anadolu Aleviliğinin yetiştirdiği derviş ve ozanlardır. Bunlar saz ve sözleriyle insanlara sevgi ve barışı anlatan Türk sufileri Anadolu kültürünün temel taşlarıdır.

Görüldüğü gibi Anadolu Aleviliği, 12 imam inancı ile birlikte Batnilik, Hurufilik, Şamanlık, Yunan felsefesi, İslam tasavvufu gibi çok çeşitli inanç ve kültürlerin etkisi altında kalarak gelişmiş ve bugünkü halini almıştır. Bundan başka Anadolu Aleviliğinin siyasal tarafı da bulunmaktadır. Bu taraf aslında başlı başına ayrı bir araştırma konusudur. Ancak Aleviliğin doğru anlaşılabilmesi için bu yönüne de kısaca değinilmesi gerekmektedir.

Sünni ideolojiyi Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı yüceltmıştır. İsmaili ideolojiyi ise Fatımiler gündeme getirmiştir. Görüldüğü gibi amaç hep siyasettir. Şah İsmail, Şii-Alevi ideolojiye sarılmış ve kendi iktidarını güçlendirmek istemiştir. Eğer başarılı olsaydı, onun döneminde olmasa bile daha sonra Aleviliğin özgürlükçü yapısını sürdürmesi zor olurdu. Çünkü egemen güçlerin din yorumu daima baskıcı olmuştur (Öktem, 1995:313).

Selçuklu ve Osmanlı Türk yöneticileri İslam-Arap örf ve adetlerine dayalı Sünni yorumu tercih etmişlerdir. Tuğrul ve Çağrı beyler, XI. yüzyılda Abbasi Halifesi'nin hizmetine girdiklerinde ve sonra yönetime geldiklerinde Emevi-Abbasi geleneğine bağlı teokratik bir

düzeni sürdürmüşlerdir (a.g.e:267).

Hanefi düşünce Türk topluluklarında ikiye bölünmüş, bunlardan birisi, Maturidi düşünce olup o Hanefiliğin özüne sadık kalarak dini akılcı yorumlarla ele almıştır. Hanefiliğin ikinci kolu ise Eş'ari düşüncedir. Selçuklularda Maturidi düşünce ile Eşari düşünce arasında bir rekabet gözlenmiştir. Osmanlı uleması Hanefiliğin Eş'ari kolunu tercih etmiştir (a.g.e:286).

Türk tarihinde Aleviğin oluşmasında Babai Ayaklanması, Şah Kulu İsyanı, Şeyh Bedrettin Olayı, Şah İsmail ile Yavuz Arasındaki mücadele ve Çaldıran savaş ve Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması gibi olaylar etkili olmuştur. Ancak bunların içinde en belirleyici olan şüphesiz Yavuz Selim ve Şah İsmail arasındaki çatışma olsa gerektir.

Sait Başer'e (1998:56) göre Anadolu'da Alevilik, büyük ölçüde Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasındaki çatışmanın bakiyesidir. Çünkü o tarihe kadar İran-Osmanlı inanışları bugün düşündüğümüz kadar farklı görülüyordu. Yavuz Selim, İran siyasetinin etkisi altında bulunan Erdebil Tekkesi'nin Anadolu'daki nüfuzunu kırabilmek için daha güçlü bir inanç otoritesi olan hilafeti getirdi. Halk arasında taban bulamamakla beraber bunun yanında Arap Müslümanlığı'nın Eş'ari anlayışını medreselere yerleştirdi. Böylece resmi otorite ile Alevi kitle arasında süren çatışma, bugün Alevi-Sünni çatışması diye bilinir. Bu gerçekte doğru değildir, doğru olan Eş'ari ve Maturidi zihniyetlerin çatışmasıdır. Buna rağmen devletin en köklü bir kurumu olan Bektâşi-Yeniçerilik, Maturidi karakterini devam ettirmiştir.

Eşarilerle Maturidiler arasında esasta değilse de ayrıntılarda bazı farklılık ve anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Bunların en önemlileri şöyle sıralanabilir (Fırlıklı, 1980:51-55):

- 1. Cüz'i irade:** Eşarilere göre cüz'i iradeyi yaratan Allah'tır. Maturudilere göre cüz'i irade Allah tarafından yaratılmaz.
- 2. Kesb:** Eşarilere göre kesb, kulun gücünün Allah'ın takdirine yaklaşmasıdır. Bu durumda kesb de aynen fiil gibi Allah'ın yaratığıdır. Maturidi, kesbin tamamen kulun kudreti ve etkisiyle doğduğu görüşündedir.
- 3. Husun ve kubuh:** Eşarilere göre husn ve kubuh(bir şeyin iyi veya kötü oluşu) akılla bilinemez. Maturidilere göre husun ve kubuhun akılla bilinmesi mümkündür.
- 4. Marifet:** Eşarilere göre Allah'ı bilmek şer'an (dinen) vaciptir. Maturidilere göre Allah'ı tanımak ve bilmek aklen vaciptir.
- 5. Tekvin:** Eşarilere göre tekvin, hakki bir sıfat değil, itibari bir sıfattır. Maturidilere göre tekvin, kudret ve irade gibi gerçek bir sıfat olduğu görüşündedirler.
- 6. Nübüvvet:** Eşarilere göre nebilik için erkek olmak şart değildir. Kadında nebi (peygamber) olabilir. Onlara göre Havva, Meryem, Asiye, Sare, Hacer, Hz. Musa'nın annesi birer nebidirler. Maturidilere göre kadınların peygamber olması caiz değildir.
- 7. Teklif-i Ma-la Yutak (Kula gücü yetmeyeceği Şeyleri Teklif):** Eşarilere göre Allah'ın insanın gücü dışında kalan (cisim yaratmak, göğe çıkmak, uçmak vb.) bir şeyin yapılmasını emretmesi ve kullarını bununla mükellef kılması caizdir. Maturidilere göre böyle bir teklif caiz değildir.
- 8. Sebep ve hikmet:** Eşariler göre Allah'ın fiilleri için bir sebep aranmaz ve bir hikmete de

bağlı değildir; çünkü Allah yaptıklarından sorumlu değildir. Maturidilere göre ise Allah'ın fiilleri bir hikmete bağlıdır ve bir sebebe dayanmaktadır, çünkü Allah abesten münezzehtir.

9. Kur'an: Eş'arilere göre Kur'an'ın bazıları bazısından büyüktür. Maturidiler'e göre bu doğru değildir.

10. Ezelde Ma'duma Hitab: Eş'arilere göre Allah ezelde mükellimdir (Konuşan) Maturidiler bunu kabul etmezler ve Allah'ın ezelde Konuşan olmadığını söylerler.

11. İbadetler: Eş'arilere göre Müslüman olmayanlar da ibadet etmekle mükelleftirler ve eğer ibadet etmezlerse ceza göreceklidir. Maturidiler ise Müslüman olmayanların ibadet etmekle mükellef olmadıklarını ve dolayısıyla ibadetlerini bıraktıklarından dolayı ceza görmeyeceklerine inanırlar.

12. İrtidat (Dinden Dönme): Eş'arilere göre dinden dönen Müslüman, yeniden iman ederse eski iyilik ve kötülükleri geri dönmüş olur. Maturidiler'e göre ise, yeniden iman eden kimsenin dinden dönüşünden önceki iyi ve kötü amelleri geri gelmez.

13. Tövbe-i Ye's: Üzüntü halinde tövbe Eş'arilere göre kabul edilmez. Maturidiler göre ise kabul edilir.

14.b. İman: Eş'arilere göre iman artar,eksilir. Maturidiler'e göre ise, iman ne artar ne eksilir.

Yukarıda görüldüğü gibi Maturidiler, Eş'ariler'e göre daha akılcıdırlar ve dinsel konulara daha akılcı ve felsefi yaklaşmaktadırlar. Eğer Aleviler inançta Maturidi iseler, daha akılcı olmalarının temeli buraya dayanabilir. Sait Başer'in ifade ettiği gibi, Anadolu'daki Sünni halk da Maturidi inancı benimsediği için Alevi-Sünni halk arasında o tarihlerde bir çelişki ve zıtlık olmamış, buna karşılık, Eş'ari inancı benimseyen ulema ve devşirme yönetici zümre ile Alevi halkı arasında zıtlık ve çatışma yaşanmıştır.

Yine eğer Yavuz Selim döneminden itibaren ulema ve aydın zümre Eş'ari inancı benimsemişse, o tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin akıl ve bilimden yavaş yavaş uzaklaşmaya başlaması kaçınılmaz olacaktır. Nitekim, Katip Çelebi (1609-1656), Fatih'in Sahn-ı Seman'a koyduğu felsefe ve pozitif bilimlerin programlardan çıkarılmasını eleştirmiş, aritmetik, geometri, astronomi ve coğrafya bilen müftülerle bilmeyenlerin verdikleri fetvaların farklı olacağını, örneklerle açıklamış ve bu bilimlerin medreseliler için gerekli olduğunu yazmıştır. Örneğin Şeyhülislama altı ay gece atı ay gündüz olan yerlerde beş vakit namazın nasıl kılınacağını ve orucun nasıl tutulacağını sormuş, fakat Şeyhülislam, coğrafya ve astronomi bilgisinden yoksun olduğu için bu soruları cevaplandıramamıştır (Akyüz, 1999: 108).

Türkler, Orta Asya'da iken tek bir millet ve bütünsel bir toplum değildi. Horasan'dan Asya içlerine oradan Sibirya'ya kadar farklı Türk boyları ve devletleri vardı. Dolayısıyla benzerliğin yanında farklılaşmalar da vardı. Bu nedenle Anadolu Alevi ve Bektaşileri hangi boydan geliyorsa o izleri taşırlar (Bal,98/8:39).

Bugün Türkiye'de Aleviler; Çepniler, Tahtacılar, Kızılbaşlar, Sıraçlar, Abdallar, Nalcılar, Gülşeniler, Elçi, Tat, Amuca, Arapkirli, Talibi, Bektaşi gibi gruplara ayrılırlar. Bunların hepsi standart Türk kültürünü temsil etmektedirler (Türkdoğan, 1995:117,208).

SONUÇ

Alevilik; Hz. Ali'den adını alan, onun soyu ve onu takip edenler tarafından kurulmuş bir tasavvufi yoldur. Alevilikte on iki imam inancı önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle Alevilik bir İslam inanışıdır. Ona İslam inançları dışında bir kimlik aramak tarihsel ve sosyal gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Bu, Aleviliğin saf İslam inançları olup, onun dışında bünyesinde hiçbir inancı ve kültürü barındırmadığı anlamına gelmemelidir. Evrensel dinler, aynı kaynaktan çıktıkları ve aynı temel inançları benimsedikleri için Aleviliğin Musevi ve Hıristiyan unsurlar taşıması son derece doğaldır.

Bundan başka Anadolu Aleviliği, Batınlık, Yesevilik, Haydarilik, Kalenderilik, Melamilik, Hurufilik, Yunan felsefesi, tasavvuf gibi akımlardan ve Şamanizm gibi inanç ve kültürlerden etkilenmiş bir düşünce ve inanç sistemidir. Ayrıca, bir toplumun daha önceki kültürünü tamamen silip yok ederek yeni bir kültür ikame etmesi mümkün değildir. Bu nedenle Aleviliğin Orta Asya Türk kökenli inanç ve kültürlerle bağlantılı olmasının garipsenecek bir yanı da yoktur. Nitekim Alevilikte kadına verilen değer ve çeşitli dinsel törenlerde kurban kesilmesi Şamanizme dayanmaktadır.

Alevilik, bugünkü halini Anadolu'da aldığına göre burada yaşayan toplulukların kültürlerinden etkilenmemesi mümkün değildir. Çünkü birlikte veya komşu yaşayan toplumlar arasında istense de istenmese de kültür alışverişleri olacaktır. Onun için Anadolu Aleviliği bu topraklar üzerinde bulunan toplumların kültürlerinden de etkilenmiştir. Örneğin, paganizmin bakiyesi olan yatırlara çaput bağlama geleneğine hem Alevi hem de Sünni toplumunda rastlanmaktadır.

Anadolu Aleviliği'nin oluşmasında en büyük etken Hacı Bektaş Veli'dir. O, Sulucakarahöyük (Hacıbektaş)'e yerleştikten sonra bu bölgedeki insanları irşat etti ve gayri Müslimleri de sevgi ile İslam dinini çağırarak onların bu dine inanıp benimsemelerini sağladı, böylece Anadolu'nun Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Bundan başka Hacı Bektaş Veli, Anadolu'da dedelik örgütünü kurarak Türk boylarını birbirine bağladı ve bugün için bile hayranlıkla baktığımız muazzam bir dayanışma ve sosyal kontrol mekanizmasını geliştirdi. Ayrıca Bektaşilik tarikatını kurarak soydan Alevi olmayan insanların manevi eğitimlerini üzerine aldı. Böylece kendisinden feyz alan bütün insanları ahlak bozukluklarından kurtararak topluma ve insanlığa faydalı olgun birer insan olarak yetiştirmeye çalıştı.

Ayrıca Hacı Bektaş Veli gerek kadına verdiği emsalsiz değerle ve gerekse bilimin önemine dikkat çekmekle, kendi çağını aşarak 20. ve 21. yüzyılların adamı olduğunu kanıtlamıştır.

Özellikle Yunan filozoflarından Platon ile Plotinos'un düşünceleri tasavvufi ve dolayısıyla Alevilikle bağdaşmaktadır. Çünkü, Alevi din anlayışının temelinde Tanrı sevgisi ve O'nun eseri olduğundan dolayı insan sevgisi yer almaktadır. Alevi din anlayışının özünü şekilsel ibadetlerden çok insan ilişkileri teşkil etmektedir. Bu inanca göre kişi, dışardan ne kadar iyi birisi gibi görünürse görünsün, eğer insan kalbi kırıyor, insanlara zulüm ve kötülük yapıyorsa gerçek mümin sayılmamaktadır. Çünkü, mümin kelimesi, iman eden demek olduğu gibi, kendisinden emin olunan ve kendisine güvenilen anlamına da gelmektedir.

Alevilikte, Platon ve Plotinos gibi filozoflarla çeşitli din ve kültürlerde bulunan ruh

göçü inancı da vardır. Ayrıca zaman zaman Sünnilerde de rastladığımız kurtuluş inancı da yer alır. Bu inanca göre, on iki imamlardan Mehdi bir gün dünyaya geri dönecek; adaletsizliklerle dolu olan bu dünyada haksızlıkları ortadan kaldıracak ve dünyaya yeniden bir düzen verecektir.

Alevilikte amaç, tasavvuf idealine göre kamil insanı yetiştirmek olduğu için bu olgunluğa erişen insan; insanlar arasında din, ırk, dil ve inanç farklılıklarını gözetmeyecek ve varlığın birliği ilkesine göre herkesi bir görüp Tanrı'nın yarattığı olarak kutsal kabul edecektir. Sonuçta bu; topluma birlik, bütünlük ve huzur getirecek ve demokratik toplumun kurulmasında yardımcı olacaktır.

Aleviliği bütün yönleriyle bir makalede inceleyebilmek mümkün olamaz. Bu sebepten dolayı Dergimizin gelecek sayılarında bu yazının devamı sayılabilecek "Alevilikte Temel inanç ve Uygulamalar" adlı yazıya da verilecektir.

KAYNAKLAR

- Ahmet Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri I, Çev: Tahsin Yücel, İstanbul, M.E.B. Yayınları,1995.
Ariflerin Menkıbeleri II, Çev: Tahsin Yücel, İstanbul, M.E.B. Yayınları,1995.
- Ahmed-i Yesevi. Divan-ı Hikmet Seçmeler, Hazırlayan: Kemal Eraslan, Ankara, Kültür Bakanlığı, Yayınları, 1991.
- Akyüz, Yahya. Türk Eğitim Tarihi, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.
- Arslanoğlu, İbrahim. Yazarı belli Olmayan bir Fütüvvetname,Ankara, kültür Bakanlığı,1997.
"Cibali Ocağı ve Taliplerinin Alevilikle İlgili Görüşleri", G.Ü.Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 99/12 :115-138.
- Aster, Von. Felsefe Tarihi, A.Ü.DTCF., Felsefe Bölümü(Çoğaltma), 1971.
- Bal, Hüseyin İle Söyleşi. Söyleşen: Ayhan, Aydın. Ankara, G.Ü. Hacı Bektaş Veli Dergisi, 98/8:35-49.
- Başer, Sait. "Heterodoksi Nakşilik-Bektaşilik", Ankara, G.Ü. I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1999:55-58.
- Bıçak, Ayhan."Kültürel Süreklilik Çerçevesinde Devlet Anlayışı ve Bektaşilik, Ankara, G.Ü. I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1999:63-70.
- Birand, Kamıran. İlkçağ Felsefe Tarihi, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları,1987. Bozkurt, Fuat. Aleviliğin Toplumsal Boyutları, İstanbul, Tekin Yayınları,1990
- Bozkurt, Nizam. Aleviliğin Oluşumu, Alevilerde Cem İbadeti, ?, ?,
Eğri, Osman. Bektaşilikte Tasavvufi Eğitim, G.Ü. Hacı Bektaş Veli Dergisi, 99/10:173-196. Er, Piri. "Yozgat İli Merkez Kababel Köyünde Alevi İnançları", Türk Halk Kültüründen Derlemeler, Ankara, Kültür Bakanlığı, Hagem Yayınları, 1994: 35-46.
- Eröz, Mehmet. Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Ankara Kültür Bakanlığı Yayını,1990.
Erzurumlu İ. Hakkı. Marifetname, Sadeleştiren: M.Fuat Başar, İstanbul, Alem Ticaret ve Yayın Ltd Şirketi,?.
- Fazıl, Necip. Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu, İstanbul, büyük Doğu yayınları,1981.
- Fırlalı, E. Ruhi. Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, İstanbul,1980.
Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Konya, Selçuk yayınları,1996.
- Fırat, Atilla. "Anadolu Aleviliği, Hacı Bektaş Veli Düşüncesi ve Türk Yaşamına Etkileri", G.Ü. I.Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1999: Göçgün, Önder. "Hacı Bektaş Veli ve İnsan İmajı", Ankara, G.Ü. I.Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1999:143-154.

- Gülşan, Hasan. Pir Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşiliğin Esasları, İstanbul, 1975.
- Güner, Ahmet. 6 Büyük Tarikat, ?, ?.
- Güngör, Erol. İslam Tasavvufunun Meseleleri, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1982.
- Tarihte Türkler, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1992.
- Güvenç, Mustafa (Alevi Dedesi) İle Söyleşi. Söyleşen: İbrahim Arslanoğlu, G.Ü. Hacı Bektaş Veli, Dergisi, 99/9:41-64.
- İbn Haldun. Mukaddime I, Çev: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 1990.
- İnan, Abdülkadir, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul, 1976.
- Kafesoğlu, İbrahim. Türk Milli Kültürü, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1984.
- Kışlalı, A. Taner. Siyaset Bilimi, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1997.
- Köprülü, Fuad. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Kurtoğlu, Zerrin. Plotinus 'un Aşk Kuramı, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992.
- Küyel, Mübahat. Felsefeye Başlangıç, İstanbul, M.E.B. Devlet Kitapları Yayınları, 1977.
- Mutlu, İsmail. Mezhepler Nasıl Ortaya Çıktı, İstanbul, Mutlu Yayıncılık, 1994.
- Noyan, Bedri. "Türk'te Tasavvuf ve Bektaşilikte İnsan Hakları", Ankara, Hacı Bektaş Veli Dergisi, 98/5:53-58.
- Öktem, Niyazi. Laiklik-Din ve Alevilik Yazıları, İstanbul, Der Yayınları, 1995.
- Plotinus. The Six Enneads, Translated By Stephen Mackenna and B.S. Page, U.S.A. William Benton Publisher, 1952.
- Sarıçam, İbrahim. Emevi-Haşimi İlişkileri, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Sümer, Ali. Hacı Bektaş Veli'nin Bilimsel Yönleri, Ankara, 1975.
- Tai, Kemalettin. "Kuzey Irak'ta İnanç Grupları ve Bunların Anadolu Halk İnançları İle İlişkisi", Çev: Beyan Otrakçı Özata, G.Ü. Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 98/6:145-158. Tercüman Gazetesi. Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi, İstanbul, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1987.
- Tercüman Gazetesi. Ansiklopedik İslam Lugatı, İstanbul, Tercüman İlmî Araştırma Grubu Teknik Kadrosu Yayınları, 1982.
- Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Vakfı. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli, Ankara, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Vakfı Yayınları, 1988.
- Türkdoğan, Orhan. Alevi-Bektaş Kimliği, Timaş Yayınları, 1995.
- Türkiye Diyanet Vakfı. Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1993.
- Yılmaz, H. "Ahmet Sırrı Dedebabanın Bektaşî Tarikatı", Ankara, G.Ü. Hacı Bektaş Veli 99/10:27-49.
- Yörükan, Y. Ziya. Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Zelyut, Rıza. Hacı Bektaş Veli, İstanbul, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A. Ş., 1990. Öz Kaynaklara Göre Alevilik, İstanbul, Yön Yayıncılık, 1992.